

УПРАВЛІННЯ РИНКОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Ринкова модель господарювання в Україні становить таку суспільну норму організацій виробництва, за якої усі питання вирішуються на основі вільної взаємодії споживачів і виробників на ринку. У ринковому господарстві постійно відбуваються процеси пристосування, які сприяють встановленню правильного співвідношення попиту, пропозиції, прогресивним структурним зрушенням, підвищенню якості і конкурентоспроможності продукції, збалансуванню матеріально – фінансових пропорцій. Ринкова модель господарювання дозволяє без примусу спрямовувати ресурси туди, де вони необхідні, і перерозподіляти їх у разі зміни попиту. В ринковій системі ці процеси забезпечуються пріоритетом економічних методів управління, рівноправним існуванням різних форм власності, домінуванням споживача над виробником, децентралізацією управління, конкуренцією.

Слід пам'ятати, що не існує ідеальних економічних систем та бездоганих способів управління ними. Усе має свої переваги і вади.

Характерні риси ринкової системи:

- на першому місці інтереси людини;
- приватна власність на матеріальні ресурси і вироблену продукцію;
- свобода вибору і підприємництва, а саме: споживача у визначенні того, які товари і послуги має виробляти економіка; фірм-виробників у виборі сфери діяльності, придбанні матеріальних ресурсів, наймі робочої сили, організації виробництва і збуту товарів, розподілі доходів тощо;
- конкуренція як суперництво між учасниками ринкового господарства стосовно кращих умов виробництва, купівлі та продажу товарів;
- обмежена роль держави;
- особистий економічний інтерес, відповідно до якого діє кожний економічний суб'єкт і який є основною рушійною силою всієї економіки.

Переваги:

- сприяє ефективному розподілу ресурсів, тобто направляє ресурси у виробництво тих товарів та послуг, які потрібні суспільству найбільше («невидима рука ринку»);
- свобода вибору діяльності підприємців;
- сприяє підвищенню якості товарів та послуг, розширенню їх асортименту;
- гнучкість, високий рівень адаптації в умовах змін;
- стимулювання науково-технічного прогресу;
- інтереси споживача визначають дії виробника.

Недоліки:

- нерівний розподіл доходу; ринок орієнтований на задоволення потреб тих, хто платить гроші;
- нестабільність розвитку, що призводить до інфляції, безробіття та соціального розшарування;
- вільна конкуренція веде до виникнення монополій;
- нераціональне відношення до природних ресурсів та оточуючого середовища.

Загалом індустріальне суспільство з характерними для нього ринковими відносинами як пануючими створює умови для нового постіндустріального суспільства, коли домінуюча роль переходить до чинників інтелектуально-інформаційного порядку.

З цього погляду, ринок, ринкова економіка, що властиві індустріальному суспільству, є необхідною умовою переходу суспільства у третю, постіндустріальну епоху. Адже світовий прогрес показує, що вже настає якісно нова епоха – постіндустріальне суспільство.

Розуміння того, що сучасне суспільство може і повинно розглядатися саме як постіндустріальне, закріплюється по мірі аналізу, логіці розвитку цивілізації, якою вона представлена в рамках постіндустріальної теорії. Згідно з її прихильниками, в історії досить строго простежується три великі епохи, які створюють тріаду "аграрне-індустріальне-постіндустріальне суспільство" (табл. 1).

Таблиця 1

Основні характеристики типів всесвітньої цивілізації

Типи всесвітньої цивілізації	Домінуючий вид виробництва	Праця та її характер	Провідний тип власності
Аграрна	Сільське господарство	Ручна	Земельна
Індустріальна	Промислове	Машинна	Промислова
Постіндустріальна	Інформаційне	Інтелектуальна	Інтелектуальна

Враховуючи ознаки постіндустріального суспільства визначають шість його головних характеристик:

- 1) в економіці простежується перевага сфери послуг над сферою виробництва;
- 2) серед зайнятих переважають робітники розумової праці;
- 3) головним фактором, який визначає нововведення, стають теоретичні знання;
- 4) відбувається плановий розвиток техніки та контроль за її використанням;
- 5) в управлінні застосовують нові інтелектуальні технології;
- 6) головну роль відіграють не економічні, а політичні інститути.

Механізм функціонування ринкової економіки

Макроекономічні показники у системі національних рахунків: методи розрахунку та співвідношення між ними

Основні макропоказники включені до системи національних рахунків, за допомогою яких виконується діагностика стану економіки будь-якої країни.

Система національних рахунків – це система взаємопов'язаних показників і класифікацій, які використовуються для описування та аналізу найзагальніших результатів і аспектів економічного процесу на макрорівні.

Система національних рахунків містить інформацію про:

- всі господарські суб'єкти, які беруть участь в економічному процесі: юридичні особи та домогосподарства;
- всі економічні операції, пов'язані з виробництвом, розподілом і перерозподілом доходів, накопиченням активів та іншими аспектами економічного процесу;
- всі економічні активи і пасиви, які формують національне багатство (основні фонди, матеріальні обігові кошти, фінансові активи, вартість землі та корисних копалин тощо).

В якості узагальнюючих показників результатів функціонування національної економіки за певний період застосовують наступні агрегати:

- валовий внутрішній продукт (ВВП);
- валовий національний продукт (ВНП);
- чистий національний продукт (ЧНП);
- національний дохід.

Ключові поняття макроекономіки є - *валовий внутрішній продукт (ВВП)* і *валовий національний продукт (ВНП)*. Саме вони виступають головними вимірювачами рівня економічної активності в суспільстві.

Валовий внутрішній продукт – сукупність вартостей усіх товарів і послуг (або доданих вартостей), створених всіма виробниками і резидентами (громадяни країни, які проживають на її території, крім іноземців, які мешкають тут менше 1 року).

Валовий національний продукт – сукупність вартостей усіх товарів і послуг, виготовлених упродовж певного періоду, переважно одного року (без урахування повторного рахунку).

Недоліком показника ВВП є те, що він враховує доходи окремих категорій працездатного населення, які не створюють національного багатства країни, а отримують їх внаслідок перерозподілу створених у суспільстві благ (військовослужбовці, домашня прислуга та ін.), що штучно завищує економічну могутність країни.

При обчисленні ВВП враховують лише продукт, виготовлений всередині країни, і не враховують продукт, створений закордонними філіалами та відділеннями національних фірм. У такому контексті можна стверджувати, що ВВП відрізняється від ВВП на сальдо платіжного балансу. ВВП може бути більшим, якщо сальдо позитивне, і меншим, якщо сальдо платіжного балансу негативне. Різниця між ВВП і ВВП незначна (не більше $\pm 1\%$) і зумовлена розходженнями між величиною факторних доходів, що надійшли від закордонного виробництва країни, з одного боку, і факторними доходами, отриманими зарубіжними інвесторами в цій країні (тобто за допомогою використання іноземного капіталу) – з іншого.

Основні методи обчислення ВВП.

1) *За сумою витрат на придбання товарів та послуг (за видатками – метод кінцевого споживання)*; ґрунтується на передумові, що вартість виробленого суспільного продукту дорівнює вартості реалізованого продукту. І те, що для одних економічних суб'єктів є витратою, для інших – доходом.

$$\text{ВВП за витратами} = C + I + G + NE, \quad (1)$$

де C – споживчі витрати; I – приватні валові інвестиції; G – державні витрати; NE – чистий експорт.

Споживчі витрати – це особисті споживчі витрати всіх громадян країни, що включають витрати на предмети довгострокового та поточного споживання та на послуги. Тут ідеться про витрати на харчування, одяг, житло, товари культурно-побутового призначення, на всі види послуг, що надаються за рахунок споживачів.

Інвестиційні витрати підприємств, що називаються приватними валовими інвестиціями, охоплюють основні види недержавних капіталовкладень у виробництво з боку фірм і підприємців. Це витрати на кінцеву закупку машин та обладнання, на виробничі будівлі, на збільшення запасів виробничих ресурсів, житлове будівництво, витрати на амортизацію.

Державні витрати являють собою усі державні видатки, пов'язані з безпосереднім виробництвом товарів та послуг. В дану групу включають витрати федеральних, республіканських, місцевих державних органів на придбання кінцевої продукції підприємств, на закупку ресурсів для державних потреб і на оплату найманої робочої сили. В державні витрати не включають трансфертні платежі, які проводяться безкоштовно і не враховуються у складі ВВП. *Трансфертні платежі* – виплати безробітним, інвалідам, пенсіонерам.

Чистий експорт є не що інше, як різниця між експортом (товарами і послугами, що виробляються в одній країні і продаються в іншій) та імпортом (товарами і послугами, що купуються певною країною в інших країнах).

2) *За сумою доходів, отриманих у процесі виробництва товарів і послуг;*

$$\text{ВВП за доходами} = W + P + i_q + R + T_{\text{нч}} + A, \quad (2)$$

де W – заробітна плата найманих працівників (цей компонент містить заробітну плату, а також внески підприємств на соціальне страхування, у пенсійний фонд, фонд зайнятості тощо);

P – прибуток акціонерних підприємств (цей компонент, у свою чергу, містить три складові: податок на прибуток, дивіденди акціонерам, нерозподілений прибуток підприємств);

$i_{\text{ч}}$ – процент (доходи постачальників грошового капіталу, які отримують домогосподарства за вклади, відсотки за облігації підприємств);

R – рентні платежі (доходи, які отримують власники нерухомості від залучення у виробництво землі, майна, капіталу);

Наступні два елементи не являють собою доходи у прямому розумінні цього слова, але вони входять у вартість продукції і тому є частиною ВВП;

A – амортизаційні витрати (обсяг капіталу, спожитого в процесі виробництва впродовж року);

$T_{\text{нч}}$ – чисті непрямі податки (непрямі податки: податок на додану вартість, акцизи, мито, ліцензійні платежі та ін., за відрахуванням трансфертних платежів). З економічної точки зору, це різниця між цінами, за якими купують товари споживачі, та продажними цінами фірм.

3) *Метод доданої вартості (виробничий метод)*

За *методом доданих вартостей* сумується додана вартість всіх галузей народного господарства.

Додана вартість – це ринкова ціна продукції (послуг) підприємства за вирахуванням вартості сировини і матеріалів, що куплені та витрачені на виробництво продукції або на виконання послуг.

Метод доданих вартостей дозволяє виявити відношення і роль окремих галузей у створенні ВВП (структуру), виявити динаміку зміни структури, провести порівняльний аналіз ВВП (ВНП) країни з аналогічним показником інших країн.

Слід зазначити, що ВВП (ВНП) не враховує:

- роботу домогосподарок у своєму домашньому господарстві;
- роботу вчених «на себе», не втілену в книги;
- бартерний обмін;
- доходи тіньового бізнесу;
- оплату у вигляді чайових і т. п.

При правильному обчисленні кінцева сума за всіма трьома методами повинна збігатися. Збігання перших двох показників використовується для складання балансу (вони відповідно отримали назву активів і пасивів).

Щоб уникнути подвійного рахунку – ситуації, коли одна й та сама операція може бути врахована двічі, в СНР вирізняють такі поняття:

- проміжна продукція – це товари і послуги, що купуються з метою подальшої переробки, обробки або для перепродажу;
- кінцева продукція – товари і послуги, що купуються з метою кінцевого споживання, не для подальшої переробки чи продажу;
- додана вартість фірми – вартість, що створена в процесі виробництва на даному підприємстві і охоплює реальний вклад підприємства у створення вартості конкретного продукту, не включає вартості проміжних товарів і послуг, що були придбані фірмою і використані в процесі виробництва.

Чистий внутрішній продукт (ЧВП) представляє собою ВВП, з якого вилучено амортизаційні відрахування:

$$\text{ЧВП} = \text{ВВП} - A. \quad (3)$$

Якщо від вартісної оцінки ЧВП відняти суму непрямих податків на бізнес ($T_{\text{н}}$), отримаємо показник національного доходу (НД), що характеризує чистий приріст національного добробуту:

$$\text{НД} = \text{ЧВП} - \text{T}_n. \quad (4)$$

Іншими словами, показник НД характеризує обсяг фактичних доходів від праці (ОП), власності на землю (РП), капіталу (В) та підприємницьких здібностей (П) протягом року:

$$\text{НД} = \text{ОП} + \text{РП} + \text{В} + \text{П}. \quad (5)$$

Важливим макроекономічним показником у СНР є *особистий дохід*, отриманий приватними особами (ОД).

Особистий дохід представляє собою частину національного доходу, яка залишається у розпорядженні домогосподарств, після вилучення з нього внесків на соціальне страхування, податків на прибуток, залишку прибутку у розпорядження підприємства.

ОД розподіляється на споживання, заощадження та виплату індивідуальних податків. Для визначення особистого доходу слід від обсягу національного доходу (НД) відняти виплати на соціальне страхування (СС), податок на прибуток корпорацій (ПП_к), нерозподілений прибуток корпорацій (НП), додати трансфертні платежі (Т_р) та виплати по державному боргу (Д_б):

$$\text{ОД} = \text{НД} - \text{СС} - \text{ПП}_k - \text{НП} + \text{T}_p + \text{Д}_b. \quad (6)$$

Для макроекономічного аналізу тенденцій розвитку економіки країни виділяють номінальні і реальні значення ВВП (ВНП).

Номінальний ВВП (ВНП) – це обсяг виробництва, який вимірюється в поточних цінах, тобто в цінах, що існують на момент виробництва.

На величину номінального ВВП впливають два процеси: 1) динаміка обсягу виробництва; 2) динаміка рівня цін.

Реальний ВВП (ВВП_р) – це обсяг виробництва, який вимірюється в сталих (незмінних, базових) цінах, тобто на величину цього показника впливає лише зміна обсягів виробництва.

Для коригування грошового вираження ВВП з урахуванням динаміки цін використовують *дефлятор ВВП*.

$$\text{Дефлятор ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Реальний ВВП}} \times 100. \quad (7)$$

$$\text{Реальний ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Дефлятор ВВП}} \times 100. \quad (8)$$

Споживчий кошик – це набір товарів та послуг, необхідних для споживачів; базовий рік – найкращий в економічному розумінні рік.

Загалом основними чинниками зростання ВВП (ВНП) є:

- 1) об'єм (кількість) ресурсів, що використовуються (передусім капіталу і праці);
- 2) ефективність використання ресурсів;
- 3) рівень зайнятості.

Для порівняння розвитку різних країн економісти використовують показники ВВП на душу населення. Для того щоб знайти ВВП на душу населення потрібно поділити показник ВВП даної країни на чисельність населення даної країни. ВВП на душу населення дає представлення кількості товарів та послуг які приходяться в середньому на одного жителя. Звичайно добробут вищий в тих країнах у яких ВВП на душу населення вищий.

Макроекономічна рівновага. Модель мультиплікатора Дж. М. Кейнса

У макроекономічному аналізі використовується модель макроекономічних коливань, за допомогою якої визначаються коливання національної економіки. У найзагальнішому вигляді вона показує взаємозалежність між сукупним попитом, сукупною пропозицією і загальним рівнем цін у національній економіці. Її основою є дві змінні - реальний обсяг національного виробництва, що вимірюється реальним ВВП, і загальний рівень цін, показником якого є індекс цін.

Сукупний попит – сума всіх індивідуальних попитів на кінцеві товари і послуги, пропоновані на товарному ринку.

Сукупний попит – це реальний обсяг національного виробництва, який готові купити за кожного рівня цін (P) макроекономічні суб'єкти (споживачі та уряд).

Сукупний попит (AD) можна визначити за формулою обчислення ВВП методом витрат:

$$\text{ВВП} = (\text{AD}) = C + I + G + Xn, \quad (10)$$

де C – споживчий попит – платоспроможний попит домашніх господарств на споживчі товари;

I – інвестиційний попит – попит підприємців на засоби виробництва;

G – попит держави на товари та послуги;

Xn – попит за кордоном.

Чинники сукупного попиту. До чинників, що визначають сукупний попит, належать рівень цін, доходи населення і його наміри на майбутнє, податки, інвестиції підприємств тощо. Певний вплив на формування сукупного попиту мають також демографічні чинники, географічні особливості, національні та історичні традиції, професійна структура, майнова диференціація населення країни тощо.

Графічно сукупний попит зображується кривою AD, яка монотонно спадає (рис. 1).

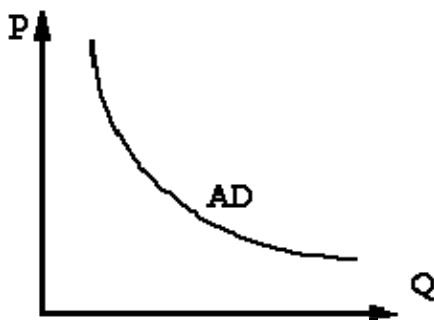

Рис. 1. Крива сукупного попиту

Чим нижчий рівень цін, тим більший обсяг національного виробництва. Розглядаючи криву AD, бачимо зміни в обсязі сукупного попиту, викликані змінами цін. Крива AD показує величину реальних витрат для кожного рівня цін, якщо інші умови не змінюються.

На сукупний попит впливає ряд факторів. Вони поділяються на цінові і нецінові фактори. До цінових факторів, які впливають на сукупний попит, належать:

1. Ефект процентної ставки. Він полягає в тому, що підвищення процентної ставки на гроші призводить до скорочення сукупного попиту. Механізм впливу заключається в тому, що підвищення цін на товари збільшують витрати споживачів і підприємців, а отже, їм потрібно більше грошей для придбання товарів і виплати заробітної плати. Відповідно зростає попит на гроші, підвищується процент за кредит.

Якщо процентна ставка буде вищою, ніж очікуваний прибуток від купівлі інвестиційних товарів, то виробництво буде скорочуватися, тобто сукупний попит зменшиться.

2. Ефект багатства, або реальних касових залишків. При підвищенні цін реальна вартість (купівельна спроможність) накопичених фінансових активів, особливо з фіксованою грошовою вартістю (строкових рахунків або облігацій), зменшиться. Це означає, що населення реально стає біднішим, менше купує товарів національного виробництва, сукупний попит падає.

3. Ефект імпорتنих купівель. Підвищення цін в країні призведе до зростання купівлі імпорتنих товарів і зменшення експорту за кордон, що вплине на обсяг національного виробництва і рівень сукупного попиту. Під дією цінових факторів сукупний попит змінюється за кривою AD. Таким чином, підвищення рівня цін веде до зменшення сукупного попиту і навпаки.

4. Ефект вирівнювання доходів. Агрегована схильність до споживання і сукупний попит зростають при зменшенні економічної нерівності за допомогою соціальних трансфертів. Внаслідок перерозподілу доходу на користь бідніших верств населення частка домогосподарств з більшою схильністю до споживання в національному доході зростає, а частка забезпеченого населення з меншою схильністю до споживання зменшується.

Існують також нецінові фактори, які впливають на сукупний попит. До них належать:

1. Зміни в споживчих витратах: добробут населення; очікування споживача; заборгованість споживача; податки.

2. Зміни в інвестиційних витратах: процентні ставки (за рахунок інших факторів, крім зміни рівня цін); очікувані прогностні прибутки від інвестицій; податки з підприємств; технологія (нові технології вимагають збільшення інвестицій); надлишкові потужності.

3. Зміни в державних витратах.

4. Зміни у витратах на чистий обсяг експорту: національний дохід у закордонних країнах-імпортерах вітчизняної продукції; валютні курси (падіння курсу національної валюти призводить до зростання імпорту і навпаки).

Під дією нецінових факторів крива сукупного попиту АД (рис. 2) переміщується праворуч вгору, якщо попит збільшується ($AD \rightarrow AD_1$); ліворуч вниз, якщо попит зменшується (крива АД 2).

Сукупна пропозиція – це загальний обсяг товарів і послуг в економіці, які фірми готові виробляти і постачати на ринок за кожного рівня цін.

Крива сукупної пропозиції показує обсяг реального національного виробництва за кожного можливого рівня цін (рис. 3).

Сучасна макроекономічна наука розглядає три складові кривої сукупної пропозиції (рис. 4).

На кривій AS можна виділити три відрізки:

- горизонтальний, або кейнсіанський (ab);
- проміжний (bc);
- вертикальний, або класичний(cd).

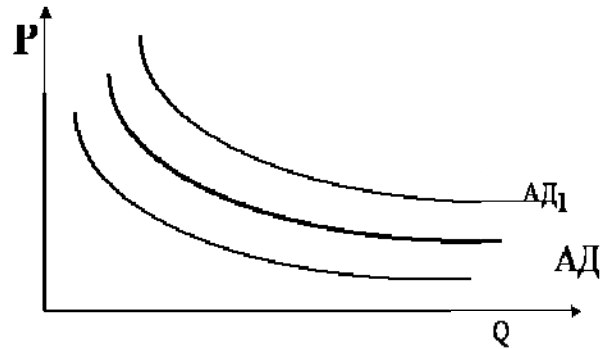

Рис. 2. Вплив нецінових факторів на сукупний попит

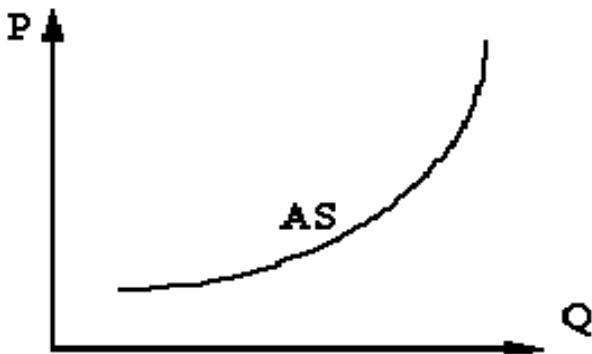

Рис. 3. Крива сукупної пропозиції

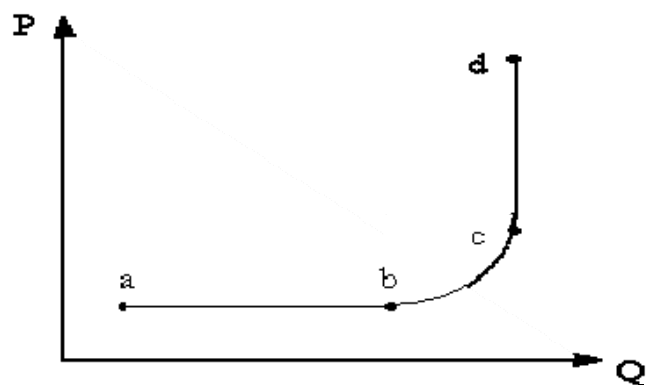

Рис. 4. Складові кривої сукупної пропозиції

Горизонтальний (кейнсіанський) відрізок кривої сукупної пропозиції – зміни обсягу виробництва в умовах неповної зайнятості за сталих цін (депресійний стан економіки).

Кейнсіанський відрізок кривої сукупної пропозиції показує, що фірми постачатимуть на ринок будь-яку кількість товарів, яка знаходить попит за вже існуючого рівня цін. Ідея кейнсіанської кривої сукупної пропозиції полягає в тому, що внаслідок існування безробіття фірми мають найняти за наявну платню стільки робітників, скільки їм потрібно. Отже,

припускається, що середні виробничі витрати фірм не змінюються зі зміною обсягів виробництва і фірми, відповідно, готові випускати на ринок стільки товарів, скільки є попит на них за існуючого рівня.

Вертикальний (класичний) відрізок відображає стан економіки, коли вона досягла піку своїх виробничих можливостей, задіявши усі можливі ресурси, і за короткий період не можна збільшити обсяг виробництва. Будь-яке збільшення рівня цін не приведе до зростання реального обсягу пропозиції, адже економіка уже працює на повну потужність.

Проміжний відрізок кривої відображає розширення обсягу сукупної пропозиції під впливом зростання рівня цін до максимально можливого рівня (саме цей відрізок репрезентує дію закону пропозиції). Він показує стан економіки, що виходить з кризи і депресії, нарощує виробництво, збільшуючи при цьому витрати на одиницю продукту, що веде до зростання цін.

До цінових факторів, які впливають на сукупну пропозицію відносять: зміну процентної ставки; зміну рівня цін.

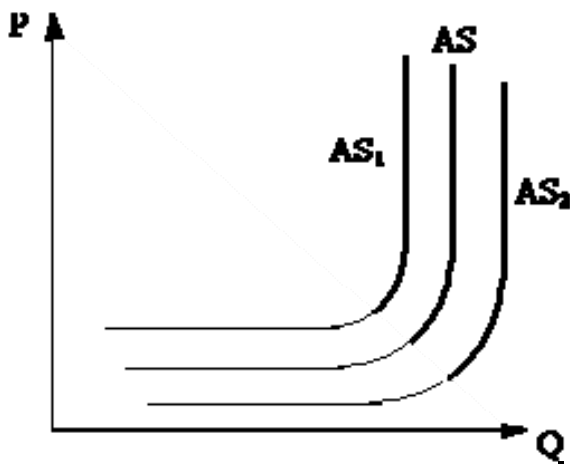

Рис. 5. Зміна сукупної пропозиції

Існує також ряд нецінових факторів, що впливають на обсяг сукупної пропозиції. Йдеться про: зміну цін на ресурси (наявність власних ресурсів, ціни на імпортні ресурси, співвідношення на ринку національних та імпортних ресурсів); зміну ефективності виробництва (продуктивності праці); зміну економічних та правових норм (податки з підприємств та субсидії, державне регулювання).

Під дією нецінових факторів крива сукупної пропозиції AS переміщується:

- вліво вгору, коли сукупна пропозиція скорочується в результаті зростання витрат виробництва;
- вправо вниз, коли сукупна пропозиція зростає.

Взаємодія та взаємозв'язок між сукупним попитом і сукупною пропозицією здійснюється через систему цін.

Точка перетину кривої сукупного попиту та кривої сукупної пропозиції – це точка рівноваги, яка визначає рівноважний рівень цін (P_e) та рівноважний реальний обсяг національного виробництва (Q_e).

Існують три варіанти макrorівноваги.

Якщо сукупний попит змінюється в межах кейнсіанського відрізка, то зростання попиту призводить до зростання реального обсягу національного виробництва і зайнятості при сталих цінах.

Якщо сукупний попит зростає на проміжному відрізку, то це призводить до зростання реального обсягу національного виробництва, рівня цін та зайнятості.

Якщо сукупний попит зростає на класичному відрізку то це призводить до інфляційного зростання цін та номінального ВВП при незмінному обсязі реального ВВП.

Якщо сукупний попит змінюється в межах кейнсіанського відрізка кривої сукупної пропозиції, то зростання попиту приводить до зростання реального обсягу національного виробництва і зайнятості при сталих цінах.

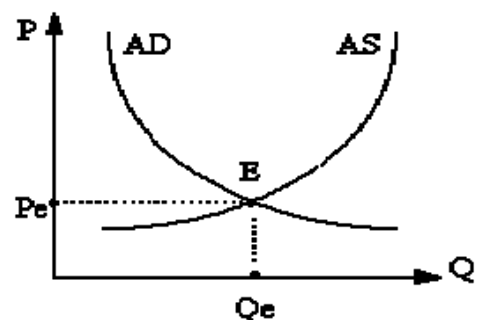
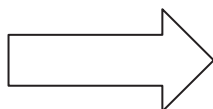

Рис. 6. Рівновага сукупного попиту і сукупної пропозиції

Механізм впливу інвестицій на рівень виробництва й сукупного доходу формується на основі *ефекта мультиплікатора*, дія якого була пояснена Дж. Кейнсом у його фундаментальній праці «Загальна теорія зайнятості відсотка та грошей». Дж. Кейнс виходив з припущення про те, що загальна кількість вироблених суспільством товарів і послуг визначається сукупними витратами, оскільки підприємці розпочинатимуть виробничий процес, лише очікуючи попит на свій товар і реальний прибуток від його реалізації. Тобто у відносинах «споживач > виробництво» у короткостроковому періоді первинним є саме споживання. Це означає, що зміна рівня величини національного продукту викликається односпрямованою зміною сукупного попиту

**ЗМІНА СУКУПНИХ ВИТРАТ
(сукупного попиту)**

**ЗМІНА ОБСЯГУ
НАЦІОНАЛЬНОГО
ВИРОБНИЦТВА**

Рівень сукупного попиту безпосередньо залежить від інвестицій, які є його компонентом. *Зміна величини сукупного попиту завдяки збільшенню його інвестиційної складової забезпечує більш значний, порівняно з початковим, рівень зростання економічної активності.* Додатковий попит, гарантує зайнятість і збільшення доходів додатково залученої у процес виробництва робочої сили. Частку свого заробітку робітники віддають у вигляді споживчих витрат, іншу – спрямовують у заощадження. Внаслідок розширення ємності внутрішнього ринку та збільшення обсягу продаж зростають доходи товаровиробників. Частину цього доходу останні спрямовують на поточне споживання, іншу – заощаджують. Одночасно, реагуючи на збільшення сукупного попиту, товарний ринок починає генерувати цінові сигнали, які спонукають активізувати інвестиційну діяльність. Цикл повторюється.

Мультиплікатор показує в якому розмірі будуть відбуватися зміни, він визначає відношення рівноваги рівня ВВП до змін даного ВВП. В загальному вигляді:

МУЛЬТИПЛІКАТОР = ЗМІНИ РЕАЛЬНОГО ВВП / ЗМІНИ ВИТРАТ

Загалом під ефектом мультиплікатора розуміють багаторазовий вплив, який зміна сукупних видатків чинить на рівноважний ВВП. Мультиплікативний ефект властивий усім видам видатків – споживчим видаткам, інвестиціям, державним закупкам товарів, чистому експорту.

Циклічність економічного розвитку.

Економіка періодично зіштовхується з надлишком товарів (перевиробництвом). Тобто з підвищенням сукупної пропозиції над платоспроможним попитом.

Всім відомо, що головна мета будь-якого підприємця – максимізація прибутку. Для її досягнення підприємці розширюють постійно своє виробництво.

Перевиробництво – це перша ознака дестабілізації економіки, її входження в економічну кризу. Виникають диспропорції між виробництвом і споживанням.

Вперше цей феномен виявився у вигляді кризи в Англії в 1825 р. Це повторилось в 1836 р. в Англії і США. В 1847 р. криза охопила США, Англію, Францію і Германію. Криза 1857 р. явилася першою світовою циклічною кризою. Потім були кризи 1873, 1882, 1890, 1900-1901 років.

За два століття відбулися 22 циклічні кризи, з них 12 у ХХ столітті.

Економічні кризи завдають неприємностей усім верствам населення, суб'єктам господарювання і урядам. Суспільства з розвиненими ринковими системами несуть величезні економічні, соціальні і політичні витрати. Фахівці з питань економічного зростання завжди займаються вивченням цієї проблеми і стверджують, що існує понад 200 точок зору на причини виникнення економічних криз.

Цикл – це період між двома кризами, тобто період між двома піковими точками в розвитку економіки.

Кожен з циклів є унікальним. Але водночас їм всім притаманні певні загальні риси, передусім однакова послідовність у зміні фаз циклу. На різних етапах економічного розвитку суспільства і за різних конкретних умов відтворення цикл і його фази виявляються по різному.

В економічній літературі визначається чотири фази циклу: криза, депресія, поживлення, піднесення (рис. 7).

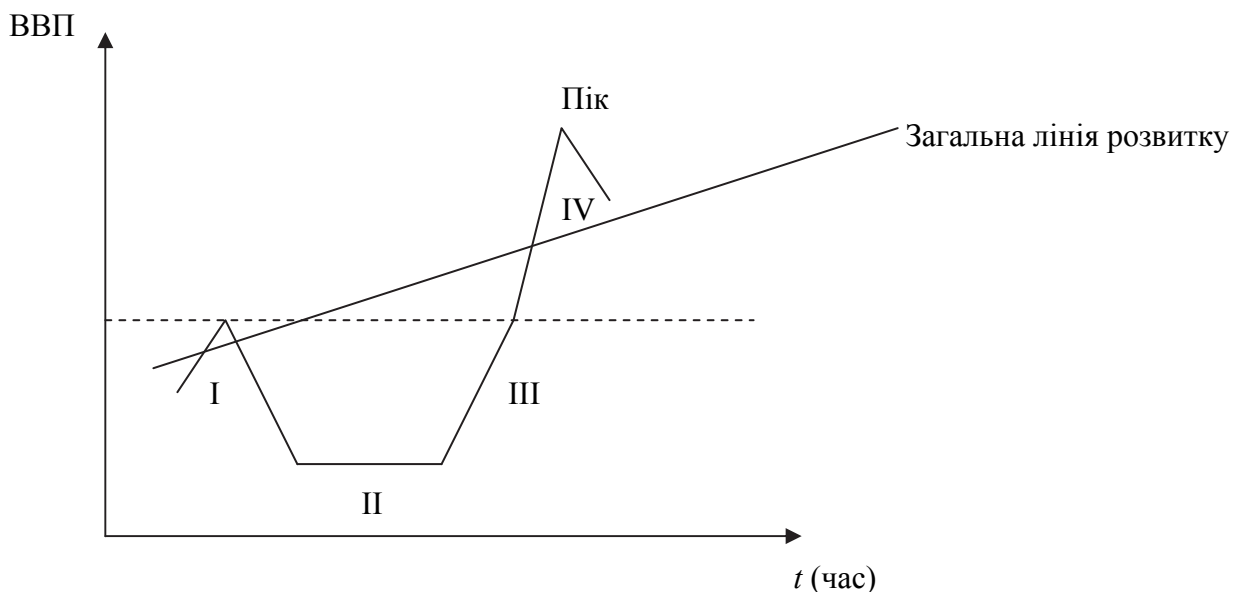

Рис. 7. Промисловий цикл і його фази

Криза (реcesія, спад) – це економічна катастрофа, яка характеризується шоковим станом всієї економіки:

- падіння темпів економічного зростання;
- спад попиту, внаслідок чого відбувається скорочення обсягів випуску продукції;
- зупинення підприємств і зростання безробіття;
- зростання ставки банківського відсотку;
- стрімке знецінення капіталу та масове банкрутство;
- масові банкрутства ведуть до падіння попиту та судний відсоток, що призводить до гибелі банків та кредитних установ.

Депресія (стагнація) – це застійний після шоків стан економіки:

- припинення спаду виробництва, але й не відбувається підйом;
- низький попит, що призводить до низьких цін;
- високий рівень безробіття;
- зниження темпів інфляції;
- ліквідація збиткових фірм;
- зменшення ставки банківського відсотка.

Поживлення – характеризується поступовим стійким підвищенням рівня виробництва:

- поживлення купівельного попиту, що призводить до невеликого зростання цін;
- матеріальною основою економічного зростання є застосування нової техніки і технології;
- розширення виробництва, за рахунок збільшення об'єму інвестицій;
- скорочення безробіття;

- розширення виробництва веде до зростання ставки банківського відсотку, оживляється діяльність банків.

Піднесення (підйом, економічний бум) – фаза циклу, яка характеризується економічним зростанням, що перевищило рівень попереднього циклу:

- рівень виробництва перевищує рівень, який було досягнуто в фазі похвального зростання;
- скорочення безробіття до природного рівня;
- зростання купівельного попиту та цін;
- зростання доходів домашніх господарств та прибутків підприємств.

К. Маркс вважав, що матеріальною основою тривалості циклу є масове оновлення основного капіталу (9-11 років, у другій половині 20 ст. 7-9 років). Такі циклічні коливання були названі середньостроковими.

Антикризова політика направлена на регулювання коливань економічної активності в суспільстві в період передкризового становища і запобігання розвитку економічних криз.

Двома основними періодами які повинні знаходитись під особливим контролем у цьому зв'язку є періоди депресії і буму.

Основною метою антикризового фінансового управління є розробка і реалізація заходів, спрямованих на швидке відновлення платоспроможності та забезпечення достатнього рівня фінансової стійкості підприємства для виходу з кризового стану.

Основними завданнями антикризової політики на мікрорівні є:

- оперативне виявлення ознак кризового стану,
- недопущення банкрутства підприємства,
- локалізація кризових явищ,
- фінансова стабілізація підприємства,
- запобігання повторенню кризи.

В період депресії держава намагається стимулювати суспільне виробництво (зниження облікової ставки Національного банку, забезпечує комерційним банкам отримати кредит під вигідний відсоток - зростає об'єм інвестицій в економіку, збільшується кількість робочих місць, зайнятість, зарплата, тобто економіка отримує поштовх до росту; збільшуються витрати державного бюджету на інвестиційні та соціальні програми; зниження державного податку, тощо). Політика направлена на підвищення сукупного попиту. Актуальною є фіскальна політика – політика державних службовців в галузі оподаткування та державних витрат.

В період економічного буму необхідно, навпаки, стримувати зріст виробництва, обмежувати сукупний попит. Тому дії держави протилежні.

Нажаль, жодна з сучасних теорій циклічності і криз не пояснює природу справжніх економічних катастроф.

Інфляція. Антиінфляційна політика.

Інфляція, як і безробіття, – один із проявів порушення макроекономічної рівноваги.

Інфляція – (лат. Inflatio – здуття) – надмірне переповнення паперовими грошми каналів грошового обігу, що спричиняє відрив грошової маси від реальної пропозиції товарів.

Інфляція – це дисбаланс між сукупним попитом і сукупною пропозицією, являє собою підвищення загального рівня цін, що супроводжується знеціненням грошових знаків.

Інфляція проявляється в наступному:

- в швидкому стихійному зростанні цін на товари масового споживання;
- зниженні реальної заробітної плати;
- знеціненні грошових скарбів населення;
- зменшенні вартості вкладів, рахунків в банках і т.д. і т.п.;
- підвищенні курсу іноземних валют і падінні курсу національних валют.

Основною формою інфляційного знецінення грошей є зростання цін на товари. Інфляція також може виникнути і при стабільних цінах, це можливо з хронічним

відставання виробництва (пропозицій) від споживання. В нашій країні інфляція співвідноситься з застоєм і падінням виробництва. Таке явище називається *стагфляцією*.

Насправді ж інфляція зумовлена комплексом внутрішніх і зовнішніх причин:

- порушення пропорцій суспільного виробництва;
- надмірна емісія паперових грошей;
- дефіцит державного бюджету;
- мілітаризація економіки;
- значне зростання внутрішнього і зовнішнього державного боргу;
- недосконалість податкової системи;
- кризові явища у фінансово-кредитній системі;
- монополізація виробництва;
- зовнішньоекономічні фактори.

Типи інфляції.

За характером прояву:

- відкрита (макроекономічна рівновага зумовлена переважанням попиту над пропозицією і є постійним явищем – підвищуються ціни. Вона деформує психологію поведінки споживача і виробника. Споживач купує все, щоб тільки «не пропали гроші», оскільки наступного дня ціни на товари будуть значно вищі);

- прихована (ціни централізовано встановлюють і контролюють владні структури, інфляція має прихований характер, її не видно, бо ціни не зростають).

За темпами зростання:

- повзуча (ціни за рік зростають від 5 до 20%);
- галопуюча (ціни зростають за рік на 10 – 100%; та від 20 до 200%);
- гіперінфляція (ціни зростають на 1 – 2% щоденно, річні темпи зростання перевищують 1000%).

Гіперінфляція неминуче веде до більшого скорочення промислового виробництва і падіння життєвого рівня населення. Гіперінфляція була в Україні до грошової реформи 1996 р. Причому в Україні вирувала інфляція у поєднанні зі стагнацією, тобто спадом чи застоєм в економіці, що називають стагфляцією.

За співвідношенням темпів зростання цін на товари:

збалансована (ціни товарів різних товарних груп відносно один одного не змінюються, а підвищуються досить повільно);

- незбалансована (співвідношення цін у різних товарних групах змінюється на різні відсотки і по різному на кожний вид товару).

За ступенем прогнозування:

- очікувана (зазвичай помітна інфляція, яку можна спрогнозувати на будь який період часу; досить часто це є прямим результатом антиінфляційних дій уряду);

- неочікувана (характеризується раптовим стрибком цін, зумовленим збільшенням під впливом інфляційних очікувань суспільного попиту населення на споживчі товари, товаровиробників – на сировину та засоби виробництва).

Залежно від переважачого впливу факторів:

- інфляція попиту (рівновага попиту та пропозиції порушується з боку попиту. Така ситуація виникає при повній зайнятості, коли росте об'єм заробітної плати, з'являється надлишок сукупного попиту, який штовхає ціни вгору);

- інфляція пропозиції (називається також «інфляція витрат», так як вона означає ріст цін, викликаний збільшенням витрат виробництва. Вони, в свою чергу, ростуть внаслідок росту заробітної плати і росту цін на сировину і енергію).

Глибинними причинами інфляції в Україні є унікальна диспропорціональність національної економіки, її обтяжлива незбалансована структура. Посилення інфляції зумовлене проблемами у сфері власності, системі управління, господарчому механізмі, в стані аграрного сектора економіки, в банківській та кредитних системах, дефіцитом державного бюджету і політичними та соціальними чинниками.

Показниками інфляції є *рівень інфляції* (індекс споживчих цін певного року або індекс інфляції) і *темп інфляції*.

$$\begin{aligned} & \text{Індекс споживчих цін певного року} = \\ & = \frac{\text{Ціна ринкового кошика певного року}}{\text{Ціна відповідного ринкового кошика базового року}}. \end{aligned} \quad (9)$$

Індекс споживчих цін, вказує, на скільки більше треба платити за товари сьогодні порівняно з попереднім (базовим) періодом, тобто показник, який вимірює темпи зростання цін за певний період порівняно з цінами базового періоду, що приймаються за 100%.

$$\text{Темп інфляції} = \frac{\text{Індекс цін поточного року} - \text{Індекс цін базового року}}{\text{Індекс цін базового року}} \times 100\%, \quad (10)$$

або

$$\text{Темп інфляції} = \left(\frac{\text{Індекс цін поточного року}}{\text{Індекс цін базового року}} - 1 \right) \times 100\%. \quad (11)$$

Показник темпу інфляції характеризує не темп росту загального рівня цін, а темп приросту загального рівня цін. Приклад: в Ізраїлі у 80-х роках темп інфляції склав більше 100%, в Бразилії в 1987 р. – 400%, в Росії в 1992 р. – до 2500%.

Практика становлення і вдосконалення ринкових відносин відпрацювала різні системи антиінфляційних заходів та методів приборкання і управління інфляційними явищами. Найпростіші, найпомітніші з них – кейнсіанство, або некейнсіанська модель, та монетаризм, або монетарна система.

Кейнсіанство передбачає метод стабілізації економіки за допомогою посилення державного фінансово-кредитного регулювання, в тому числі і фіскальну політику.

Економіст Джон-Мейнард Кейс (1883-1946 рр), доводячи неспроможність існування капіталізму без втручання держави, головну увагу приділяв регулюванню попиту та чинників, що впливають на нього. Оскільки попит формується із споживання та нагромадження, то держава повинна стимулювати споживчий попит через доступність, здешевлення кредиту, збільшення державних витрат, а отже знижувати схильність до заощадження та посилювати – до інвестування. Держава має також оптимізувати попит і пропозицію на робочу силу до найприйнятнішого рівня.

На цій моделі ґрунтувалася економічна політика більшості розвинутих країн світу в 50-70 роки ХХ ст. Але ця модель наклалася на структурну кризу 70-х років, що зумовило нові диспропорції в економіці, тому у 80-ті роки посилилась роль монетарної школи Мілтона Фрідмена.

Основною причиною нестабільності економічної системи монетаристи вважали порушення законів грошового обігу, відхилення від рівноваги між ціною і кількістю грошей в обігу внаслідок стимулювання попиту державою, надмірного втручання держави в економіку. Позбавитися цих диспропорцій, на їх думку, можна, обмеживши кредитно-грошову масу в обігу, скоротивши виробничий та споживчий попит.

Монетаризм – метод стабілізації економіки, альтернативний кейнсіанству. Монетаризм передбачає управління інфляційними процесами за допомогою грошового регулювання без втручання держави в економіку, шляхом відмови від дотацій на соціальні і інші потреби суспільства.

Соціально-економічні наслідки інфляції різні і заключаються в наступному: інфляція призводить до перерозподілу національного доходу і багатства між різними групами суспільства; володарі нерухомості, коштовностей, творів мистецтва найбільш захищені від інфляції; високі темпи інфляції сприяють зростанню соціальної напруги, політичної

нестабільності суспільства, збільшується вивіз капіталів за кордон та попит на стабільну валюту, скорочуються реальні доходи населення, знецінюються грошові запаси населення, зростає безробіття, розвивається тіньова економіка і т.д. В цілому рівень життя населення падає.

Цілі антиінфляційної політики – встановлення контролю над інфляцією і стабілізація цін.

Держава може вести боротьбу лише при відкритій інфляції, використовуючи адаптаційну політику. Тому завдання влади – боротьба не з наслідками інфляції, а з її причинами.

В антиінфляційній стратегії виділяють два підходи:

- перший передбачає зменшення бюджетного дефіциту і затримка емісії грошей. Для цього використовується регуляція темпу зросту ВВП. Це досягається збільшенням податків і зменшенням державних витрат;

- другий підхід передбачає регуляцію цін і прибутків з метою підвищення заробітної плати і росту цін, що виражається в індексації прибутків.

Антиінфляційна тактика не усуває причини інфляції, вона спрямована на послаблення інфляції. До її заходів відносяться: державна підтримка економіки через пільгове оподаткування підприємств; підтримка свідомості нових ринків (ринки інформаційних послуг й ін.); підвищення відсотку за вкладами; підвищення курсу національної валюти; грошова реформа, виражена в *нуліфікації* – анулюванні знеціненої валюти і випуску іншої валюти; поверненні до первинної ціни шляхом вилучення зайвих грошей з обігу; *девальвації* – зниженні офіційного курсу валюти даної країни по відношенню до інших валют чи зменшенні в законодавчому порядку золотого вмісту національної грошової одиниці.

В тимчасовому аспекті у влади існують дві альтернативи проведення антиінфляційної політики: здійснювати її поступово, орієнтуючись на тривалий період, або проводити різко (шокова терапія). В економічній теорії немає відповіді на питання, яка тактика ефективніше. Все залежить від масштабів країни, стану економіки, ступеня входження до світового ринку, соціально-політичних обставин в країні і т.д.

В цілому можна зробити висновок про те, що ні одна економіка не має вродженого імунітету до інфляції. У неї немає механізмів знищення чи попередження інфляції. Тобто, антиінфляційна політика – це регулярна функція держави.

Існує певна залежність між безробіттям і заробітною платою, між безробіттям і інфляцією. Про це свідчить так звана крива Філіпса (рис. 8).

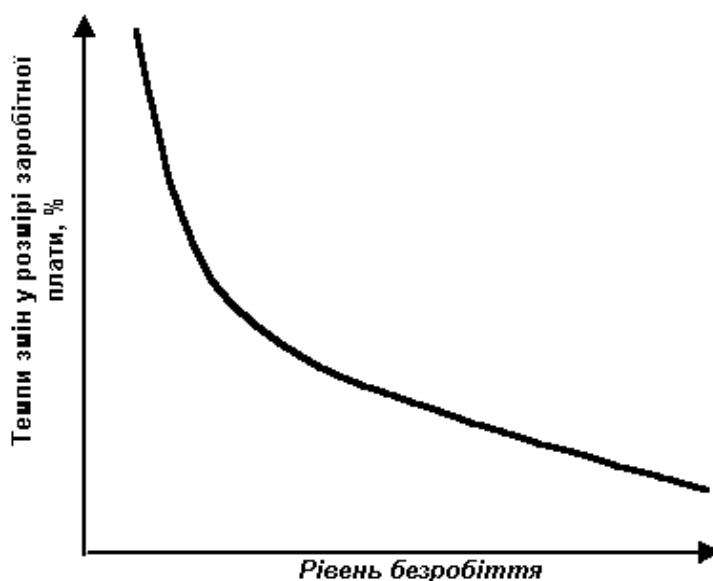

Рис. 8. Крива Філіпса

Вагомий внесок в теоретичне осмислення взаємодії двох найдеструктивніших факторів макроекономічної нестабільності зробив англійський економіст кейнсіанського напрямку А. Філіпс.

Уважно вивчивши дані щодо безробіття і номінальної заробітної плати у Великобританії за 1861-1957 рр., він виявив нелінійну залежність між динамікою номінальної заробітної плати і рівнем безробіття. Якщо припустити, що існує однакове співвідношення між темпами змін заробітної плати і цін, то модель Філіпса може бути перетворена в співвідношення між безробіттям і темпами зміни рівня цін як важливого параметра інфляції. Крива Філіпса графічно зображує вибір між інфляцією та безробіттям і вказує на обернено пропорційну залежність динаміки їх показників: чим вищий рівень безробіття, тим менший приріст номінальної заробітної плати, і навпаки.

Крива Філіпса дає концептуальні орієнтири щодо варіантів вибору економічної політики: або достатньо висока зайнятість з максимальним економічним зростанням, проте за умов швидкого підвищення цін, чи достатньо стабільні ціни, проте за умов значного безробіття.

Довгі роки крива Філіпса була основою соціально-економічного регулювання в країнах розвинутої ринкової економіки.

Поняття і чинники економічного зростання

Економічний розвиток суспільства прийнято узагальнювати у понятті - економічне зростання. Аналіз економічного зростання становить основну проблему оцінки ефективності будь-якої системи господарювання. Темпи і рівень економічного зростання свідчать про можливість суспільства з освоєння досягнень науково-технічного прогресу, використання господарського потенціалу.

Економічне зростання – це сукупність кількісних і якісних властивостей економічного розвитку суспільства, його економічного прогресу.

Якісна визначеність економічного зростання характеризується відповідними економічними епохами, стадіями, способами виробництва, тобто сукупністю економічних відносин, які формують мету суспільства.

Кількісна визначеність економічного зростання – це оцінка або характеристика результативності головної функції суспільного виробництва, яка впливає із його якісних властивостей.

На протязі розвитку людської цивілізації головною метою економічної діяльності суспільства було виробництво матеріальних умов власного існування. Звідси кількісна оцінка економічної діяльності суспільства із стародавніх часів і до теперішнього часу здійснюється за результатами виробленої або споживаної продукції.

Виходячи з пріоритетності способу забезпечення збільшення кількості виробленої продукції, умовно виділяють **два типи економічного зростання**: екстенсивний та інтенсивний.

Екстенсивне економічне зростання здійснюється шляхом нарощування, тобто збільшення факторів виробництва. Цей тип економічного зростання був властивий всім доіндустріальним суспільствам.

Інтенсивне економічне зростання – це збільшення виробництва продукту економічної діяльності через зростання ефективної живої і втіленої праці, шляхом підвищення продуктивної сили суспільної праці. Цей тип економічного зростання почав розгортатись разом з машинним виробництвом, тобто в умовах розвитку індустріального суспільства.

Враховуючи багатофакторний вплив на результати суспільного виробництва, кількісна оцінка економічного зростання *набула вигляду певних математичних моделей або так званих виробничих функцій.*

Неокласична модель економічного зростання Кобба та економіста Дугласа, яка відома як Модель Кобба-Дугласа (1928 р.). У початковому варіанті функція об'єму виробництва Y залежала від двох змінних факторів виробництва: капіталу K і праці L . Тоді рівняння функції мало вигляд:

$$Y = AK \cdot L. \quad (12)$$

Аналогічним чином будувалася виробнича функція, яка застосовувалася радянською економічною школою. Різниця між ними полягала у тому, що фактор праці був позначений літерою **П**, а фактор **К** був розподілений на два елементи: **М** – фактор застосування матеріалів і **Ф** – фактор застосування основних виробничих фондів. Зведене рівняння виробничої функції мало вигляд:

$$Y = AP^a - M^p - \Phi^i. \quad (13)$$

Досить відомою моделлю неокласичного напрямлення є **виробнича функція Р. Солоу**. Її оригінальність полягає в тому, що за основу економічного зростання беруться фактори НТП. В моделі застосовано показник капіталоозброєності на одного робітника $k = K/L$. Виходячи з цього початкова виробнича функція Р. Солоу $Y = F(K \cdot L)$ матиме вид:

$$Y/L = F \cdot K/L \text{ або } y = f(k). \quad (14)$$

Навіть поверховий аналіз вказаних моделей економічного зростання вказує на їх відповідність потребам індустріального суспільства. Зміст функцій зводиться до визначення кількісного впливу одного або декількох прямих чи опосередкованих факторів виробництва на об'єм виробництва або на темпи його економічного зростання. Для індустріального суспільства за економічний потенціал вважається його здатність забезпечити певний рівень виробництва, тобто певну кількість продукції з найменшими витратами матеріальних і трудових ресурсів.

Діючі виробничі функції економічного зростання не відповідають сучасним потребам, оскільки вони не враховують характеристики зростання якості життя людей, їх культурного споживання і духовні потреби, зростання якості сукупної робочої сили, здоровий спосіб життя людей, стан їхнього здоров'я і довголіття тощо.

Для з'ясування якісної сторони цих питань звернімося до витоків рушійних сил економічного розвитку, до економічного прогресу.

Економічне зростання ототожнюється з економічним прогресом. Джерелом економічного прогресу є суперечність між виробництвом і споживанням, а спонукальним мотивом економічної діяльності людей – економічні потреби і економічні інтереси.

Економічні потреби – це життєво необхідні матеріальні і духовні умови буття людей. Потреби бувають природними і надбаними, тобто створеними суспільством.

Економічні інтереси – це уособлені, тобто усвідомлені економічні потреби людей.

Економічні потреби і економічні інтереси зовні подібні, але їх не слід ототожнювати. Не всі об'єктивні, природні потреби можуть бути усвідомлені належним чином і перетворюватися в адекватні інтереси.

Найбільш відомими теоріями економічного добробуту є концепції італійського економіста В. Парето й англійського економіста А. Пігу.

За економічними поглядами В. Парето (1848 – 1923 рр.) можна віднести до представників Лозанської економічної школи. Популярність Парето приніс розроблений ним принцип оптимальності, що одержав назву "оптимум Парето", що ліг в основу так званої нової економіки добробуту. Оптимум за Парето говорить, що добробут суспільства досягає максимуму, а розподіл ресурсів стає оптимальним, якщо будь яка зміна цього розподілу погіршує добробут хоча б одного суб'єкта економічної системи.

Відповідно до поглядів Парето, досконала конкуренція забезпечить максимізацію функції корисності в масштабах усього суспільства. Однак на початку двадцятого століття виникли певні сумніви в істинності даного положення – яким чином зіставляти різні стани економіки, якщо при їхньому порівнянні констатується поліпшення одного учасника ринку при погіршенні положення іншого.

Вирішення цієї проблеми запропонували Н. Калдор (1908 – 1986 рр.) і Дж. Хікс. Вони розробили компенсаційний критерій. Відповідно до цього критерію стан економіки В є кращим порівняно зі станом А, якщо вигода, отримана одним учасником ринку при переході від А до В, перевищує збитки, які зазнали інші учасники ринку й ці збитки можуть бути компенсовані.

Проблемам дослідження добробуту була присвячена робота іншого видатного англійського економіста, представника кембриджської школи А. Пігу (1877-1953 рр.). Пігу завершив створення неокласичної теорії добробуту. У центрі теорії Пігу стоїть поняття національного дивіденду, або національного доходу, що розглядається як чистий продукт суспільства, як безліч матеріальних благ і послуг, що купують за гроші. Розробки Пігу є основою для створення концепції "якості життя". Рівень життя населення визначається як сукупність грошових і не грошових показників, які визначають добробут життя людини.

Рівень життя – сукупність умов життя відповідному досягнутому рівню економічного розвитку країни.

Аналіз рівня життя населення охоплює три аспекти:

- зіставлення соціально-економічних індикаторів у динаміці з попередніми роками;
- зіставлення соціально-економічних індикаторів з науковими нормами;
- порівняння з іншими країнами.

Соціально-економічні індикатори рівня життя населення можна розглядати як узагальнені, що відображають сумарне споживання (і можливості споживання) населенням матеріальних благ і послуг, і як відносні, що характеризують окремі сторони добробуту населення.

До основних соціально-економічних індикаторів рівня життя населення належать:

1. Обсяг реального ВВП на душу населення.
2. Грошові доходи і витрати населення.
3. Реальна заробітна плата.
4. Споживання основних продуктів харчування на душу населення.
5. Природний приріст населення й середня тривалість життя.
6. Частка витрат у бюджет на розвиток соціальної сфери.
7. Використання вільного часу.

Рівень реального ВВП на душу населення в країні дає можливість порівнювати її з іншими країнами й визначати рівень розвитку цієї країни.

Грошові доходи й витрати населення відображаються у відносному балансі, за своєю структурою й динамікою за роками.

Розрізняють номінальні й реальні доходи населення. Номінальні доходи характеризують обсяг грошових доходів незалежно від темпів інфляції й оподаткування. Реальні доходи враховують зміну споживчих цін і тарифів, а також витрати на податки, інші обов'язкові платежі й направляються на особисте споживання й заощадження.

Витрати населення визначаються як його кінцеве споживання й аналізуються з такими складовими.

Обсяг і структура витрат на покупку продуктів харчування й споживчих промислових товарів:

- витрати на оплату послуг;
- податки, обов'язкові платежі й добровільні внески;

Розрахунки природного приросту населення дають можливість виявити його позитивну або негативну динаміку.

Важливим показником рівня життя населення є частка витрат на соціальну сферу в Державному бюджеті й стан соціальної інфраструктури. Зменшення частки витрат, особливо на охорону здоров'я й освіту, відкидає країну за рівнем інтелектуального потенціалу далеко назад.

Використання вільного часу характеризується показниками: кількість установ відпочинку, туризму, спорту; вартість путівок до туристичних, санаторно-курортних установ; витрати на екскурсійне, культурно-масове обслуговування.

Крім основних розрізняють також часткові індикатори рівня життя населення. До них відносять:

- показники споживання окремих товарів і послуг (на душу населення, на родину, за регіонами та соціальними групами);

- показники забезпеченості товарами довгострокового споживання, житлом, комунально-побутовими зручностями.

Під якістю життя населення розуміють сукупність показників, які характеризують матеріальний, соціальний, фізичний, культурний і духовний добробут населення даної країни.

Головними індикаторами якості життя населення є:

- 1) індекс людського розвитку (ІЛР);
- 2) індекс інтелектуального потенціалу суспільства;
- 3) людський капітал на душу населення;
- 4) коефіцієнт життєздатності населення.

За методикою ООН Індекс людського розвитку (ІЛР) базується на трьох показниках, для кожного з яких установлені фіксовані мінімальні й максимальні величини:

- тривалість життя, що визначається очікуваною середньою тривалістю життя на момент народження – (25 і 85 років);
- рівень освіти, що вимірюється комбінацією грамотності дорослого населення (дві третини) і частка зарахування учнів у початкову, середню й вищу школи одна третина) (0 і 100%);
- рівень життя, що вимірюється реальним ВВП на одну людину (у доларах паритету купівельної спроможності – \$PPP) – (\$100 й \$40 000).

У процесі розрахунку індексу людського розвитку визначається також тендерний показник, що враховує соціально-економічну нерівність у становищі чоловіків і жінок країни. Це так названі тендерні відмінності. Якщо є така нерівність, то розрахунки індексів здійснюються окремо для чоловіків і жінок, що приводить до зниження індексу тендерного розвитку (ІТР) щодо індексу людського розвитку (ІТР < ІЛР). Якщо ж спостерігається гендерна рівність, то ці індекси майже однакові.

В Україні запропонували національну методику визначення ІЛР. За цією методикою ІЛР охоплює дев'ять показників, які характеризують:

- демографічну ситуацію в країні й регіонах;
- стан ринку праці;
- рівень – життя населення;
- житлові умови;
- охорона здоров'я й рівень здоров'я населення;
- рівень освіти;
- соціальне середовище;
- фінансування основних областей, які забезпечують людський розвиток;
- екологічну ситуацію.

Індекс інтелектуального потенціалу суспільства відображає рівень розвитку населення й стан науки в країні. При його розрахунках враховуються:

- питома вага освіченого дорослого населення;
- питома вага студентів у сумарній чисельності населення;
- частка витрат на освіту у ВВП;
- частка зайнятих у науці й науковому обслуговуванні в сумарній чисельності зайнятих;
- частка витрат на науку у ВВП.

Таким чином, процес економічного зростання і рівень конкурентоспроможності національної економіки залежить від таких груп факторів:

1) рівня забезпечення економіки природними, трудовими, виробничими, інформаційними та іншими видами ресурсів;

2) ступінь ефективності розробки державою принципів демографічної, інвестиційної, інноваційної та регуляторної політики, завдяки реалізації якої в країні оптимізується демографічна структура населення та створено регуляторне середовище, яке стимулює бізнес на ефективне функціонування, а інші країни та транснаціональні корпорації на інвестування в перспективні галузі національної економіки;

3) спроможність власників бізнесу реалізувати конкурентні переваги існуючого ресурсного потенціалу та регуляторного середовища.

Утвердження України як високотехнологічної держави, рівноправного партнера країн – економічних лідерів у світі потребує розробки стратегії прискореного економічного зростання. Реалізація цієї стратегії може здійснюватися двома шляхами.

Перший – наздоганяти розвинений світ, використовуючи ще нереалізовані можливості третього і четвертого укладів.

Другий – інтенсивно розвивати нові п'ятий і шостий технологічні уклади, тобто реалізовувати стратегію технологічного прориву.

Загалом суть концепції **технологічного прориву** полягає в тому, що при вирішенні складних стратегічних питань не можна орієнтуватися на те, щоб наздоганяти, базуючись на наявній системі виробництва.

Зорієнтувавшись на другий шлях розвитку, можна зосередити головну увагу на становленні ключових напрямів шостого технологічного укладу, вибравши такі його напрями, де країна може вийти в лідери. У цьому разі слід вести мову про стратегію *інноваційного прориву*, яка докорінним чином змінює ставлення держави до пріоритетних напрямів економічного розвитку.

Фінансова система та фінансова політика держави.

Більшість українських вчених розглядає фінансову систему за двома критеріями: внутрішньою будовою і організаційною структурою. За *внутрішньою будовою* фінансова система – це сукупність відносно відокремлених взаємопов'язаних фінансових відносин, які відображають специфічні форми та методи розподілу й перерозподілу ВВП. За *організаційною структурою* фінансова система – це сукупність фінансових органів та інститутів, які управляють грошовими потоками.

Враховуючи досвід розвинутих країн, до *складу фінансової системи* потрібно включити:

- 1) державні фінанси;
- 2) фінанси суб'єктів господарювання;
- 3) страхування;
- 4) фінансовий ринок;
- 5) фінанси домогосподарств.

До *організаційної структури фінансової системи* належать:

1) органи управління (Міністерство фінансів, Державна податкова адміністрація, Контрольно-ревізійне управління, Державне казначейство, рахункова палата України, Державна комісія з регулювання ринку фінансових послуг, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Пенсійний та інші фонди соціального страхування тощо);

2) фінансові інститути (Національний банк України, комерційні банки, страхові компанії, Міжбанківська валютна біржа, фінансові посередники на ринку цінних паперів тощо).

Фінансова політика (від лат. *fiscus* – державна скарбниця) є особливою формою економічної політики, що реалізується завдяки змінам, внесеним урядом у розміри й умови оподаткування, а також в обсяги, структури і порядок здійснення державних видатків. Її матеріальною основою є значні фінансові ресурси, що акумулюються державою, а потім перерозподіляються через державний бюджет.

Фінансова політика містить у собі два головних компоненти: дискреційну фінансову політику і політику вбудованих стабілізаторів.

Вбудовані стабілізатори – це економічні механізми, що автоматично реагують на зміну економічного становища без необхідності прийняття будь-яких спеціальних заходів з боку уряду.

До основних вбудованих стабілізаторів відноситься зміна податкових надходжень при використанні прогресивної системи оподаткування. Сума податків залежить від величини доходів. Тому в період зростання ВВП податкові надходження автоматично зростають, що впливає на зниження сукупного попиту і стримування економічного зростання. І навпаки, у

період економічного спаду, податкові надходження автоматично скорочуються, а сума вилучених доходів зменшується, тобто відбувається поступове зростання купівельної спроможності. До вбудованих стабілізаторів належить і система виплат по безробіттю, соціальних виплат згідно з програмами по підтримці незаможних прошарків населення і т. п., що перешкоджають різкому скороченню сукупного попиту, навіть у період економічного спаду. У період підйому економіки і скорочення безробіття виплати різних допоміг зменшуються, що стримує сукупний попит на товари і послуги.

Під дискреційною фінансовою політикою розуміється свідоме регулювання державою оподаткування і державних видатків з метою впливу на реальний обсяг національного виробництва, зайнятість ресурсів, інфляцію й економічне зростання.

З цієї залежності робився фундаментальний висновок: зміна величини національного продукту викликається односпрямованою зміною сукупного попиту. Рівень же сукупного попиту безпосередньо залежить як від податків, що впливають на рівень споживчих та інвестиційних видатків, так і від державних видатків, які є одним із його компонентів.

Дискреційна політика не може бути однаковою в різних фазах економічного циклу. Наприклад, у період спаду виробництва дискреційна фінансова політика повинна носити стимулюючий характер і передбачити збільшення державних видатків. Така політика призводить до дефіцитного фінансування, але забезпечує скорочення спаду виробництва.

В умовах інфляції доцільно проводити політику, яка передбачає зменшення державних видатків і збільшення податків. Зрозуміло, в реальній економіці діють паралельні і різно направлені фактори. Тому розробка і проведення оптимальної фінансової політики – завдання дуже складне і відповідальне.

Державний бюджет. Доходи і видатки державного бюджету. Бюджетний дефіцит.

Бюджет України слід вважати економічною категорією, централізованим фондом грошових коштів України, центральною ланкою фінансової системи, основним фінансовим планом держави.

Загалом найбільшим централізованим фондом коштів у державі є саме державний бюджет.

Державний бюджет – це встановлений законом на певний період основний фінансовий план (розпис) доходів і видатків централізованого фонду коштів держави, необхідних для здійснення її завдань і функцій.

Бюджет ухвалюється на певний термін – бюджетний рік. У більшості країн Європи і в Україні бюджетний рік дорівнює календарному.

Згідно з Бюджетним кодексом України структура вітчизняної бюджетної системи складається з державного бюджету та місцевих бюджетів.

Місцевими бюджетами визнаються:

- обласні бюджети;
- районні бюджети;
- бюджети районів в містах;
- бюджети місцевого самоврядування.

Бюджетами місцевого самоврядування визнаються: бюджети територіальних громад, сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

Державний бюджет покликаний зменшити негативні наслідки розшарування громадян за їхніми матеріальними статками, що виникли в результаті несправедливого розподілу народної власності при переході до ринкових умов господарювання.

Бюджетний процес – регламентований законодавством порядок, розглядання, затвердження бюджетів, їхнє виконання і контроль за виконанням, затвердження звітів про виконання бюджетів, що входять у бюджетну систему України.

При формуванні державного бюджету основною задачею є його збалансованість або говорячи іншими словами як найближче наблизитися до ідеального варіанта – це повне покриття витрат прибутками й утворення залишку засобів, тобто перевищення прибутків над витратами.

Цього стану, на перший погляд, можна досягти двома засобами: зменшення розміру витрат; збільшення розміру прибутків.

Видатки бюджетів – це кошти, які спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбаченим відповідним бюджетом.

Видатки державного бюджету призначені для вирішення основних соціальних, господарських та політичних проблем країни.

Основну частку у бюджетних видатках займають витрати на соціально-культурні потреби. Ці видатки покликані зменшувати диференціацію доходів соціальних груп, яка властива для ринкової економіки, сприяти відтворенню трудових ресурсів, а значить, збільшенню національного багатства країни.

У державному бюджеті передбачені видатки на державне управління, судову владу, національну оборону, правоохоронну діяльність, фундаментальні дослідження, освіту, охорону здоров'я, культуру і мистецтво, обслуговування державного боргу.

У видатках на господарські цілі плануються також субсидії для сільського господарства та відшкодування відсотків за кредити, надані банками сільгоспвиробникам. Значні ресурси з державного бюджету спрямовуються на розвиток селекційної роботи у рослинництві і тваринництві.

У Бюджетному кодексі України передбачені видатки на поточні витрати і витрати розвитку. Поточні витрати спрямовуються на фінансування мережі підприємств, установ та організацій, заходів соціального захисту населення, у тому числі на виплату заробітної плати працівникам бюджетних установ, пенсій, стипендій, субсидії тощо.

Витрати розвитку зорієнтовані на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності: капіталовкладення у розвиток пріоритетних галузей виробництва, структурну перебудову господарства, інноваційне інвестування підприємств, що мають стратегічне значення для економіки й безпеки держави.

Доходи бюджету – це податкові і неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, трансферти тощо.

Формування доходів державного бюджету та інших грошових фондів характеризується примусовим і безповоротним вилученням грошових засобів у їхніх власників.

Для цього держава встановлює податки й обов'язкові платежі. Загалом головною статтею бюджетних прибутків є податки.

Податковими надходженнями називають передбачені податковими законами загальнодержавні і місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі. До таких платежів належать: мито, збори, плата за користування природними ресурсами тощо.

Неподаткові надходження до бюджетів – це доходи від власності і підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, надходження від штрафів і фінансових санкцій.

Трансферти – це кошти, одержані бюджетами одного рівня від бюджетів іншого рівня на безоплатній та безповоротній основі.

Субвенції – це міжбюджетні трансферти для використання з певною метою в порядку, визначеному тим органом, який вирішив надати такі кошти саме для даної мети.

На кожному рівні бюджетної системи можуть залучатися і позичені кошти. Органи місцевого самоврядування можуть випускати місцеві позики, лотереї, цінні папери, а також отримувати кредити у банківських установах.

У країнах з ринковою економікою в системі формування доходів бюджетів держави провідною і основною є податкова форма фінансових взаємовідносин держави та її суб'єктів. На сьогодні податки забезпечують майже 80% від обсягів доходів зведеного бюджету України.

На думку провідних економістів головними завданнями бюджетної політики України за умов поглиблення ринкових реформ є:

– стимулювання інвестиційної активності, намагання збільшення частки фонду нагромадження в усьому обсязі національного доходу;

- зменшення непродуктивних витрат бюджету на державні дотації окремим галузям матеріального виробництва;
- зміцнення доходної частини бюджету за рахунок удосконалення системи оподаткування і зміцнення контролю за повнотою сплати податків;
- створення системи дієвого фінансового контролю за ефективним і цілеспрямованим використанням державних видатків;
- посилення контролю за обсягом державного боргу.

Бюджетний дефіцит – це перевищення видатків бюджету над доходами. В реальності, як свідчить статистика багатьох країн, збалансований бюджет – досить рідке явище.

Бюджетний дефіцит – це фінансове явище, яке необов'язково є надзвичайним. Нині у світі немає держави, яка б не стикалася з бюджетним дефіцитом, особливо коли держави переживають кризу в економіці.

Бюджетний дефіцит обумовлюється:

- надзвичайними подіями (війни, епідемії, стихійні лиха тощо), що потребує використання великих обсягів коштів, а звичайних резервів для цього не вистачає;
- необхідністю здійснення великих державних вкладень у розвиток економіки з метою її структурної перебудови, що у майбутньому зможе забезпечити приріст валового внутрішнього продукту і національного доходу, зміцнити економічну могутність держави та підвищити матеріальний і культурний рівень життя населення. Це явище відображає не кризу в економічному житті суспільства, а стимулюючу бюджетну політику держави, спрямовану на забезпечення прогресивних зрушень у суспільстві;
- кризовими явищами в економіці (спад виробництва), її розвалом;
- неефективністю фінансово-кредитних зв'язків;
- нездатністю влади тримати під контролем фінансову ситуацію у державі;
- недосконалістю фінансового законодавства.

Якщо економіка розвивається динамічно і стабільно протягом значного періоду, бюджетний дефіцит у кількісно допустимих межах не є загрозливим. Однак, при цьому кількість не повинна переходити в негативну якість. Тобто необхідно враховувати, що значна сума державного боргу може стати дестабілізуючим фактором, може стати додатковим тягарем для платників податків, супроводжуватись скороченням соціальних програм тощо.

Негативні наслідки великого бюджетного дефіциту потребують здійснення системи заходів для його подолання, впровадження активної фінансової політики, використання оптимальних джерел його фінансування.

Загалом існує чотири способи подолання бюджетного дефіциту:

- 1) скорочення бюджетних витрат;
- 2) пошук джерел додаткових доходів, в тому числі більш жорсткі правила виплати податків;
- 3) випуск (емісія) незабезпечених коштів для фінансування державних витрат, що призводить до інфляції;
- 4) позика коштів у громадян, інших держав і фінансових організаціях.

Фінансування дефіциту державного бюджету полягає у залученні зовнішніх і внутрішніх джерел. Зовнішніми джерелами можуть бути кредити міжнародних фінансових об'єднань (Міжнародний валютний фонд) та іноземних, а також безоплатна та безповоротна фінансова допомога для здійснення цільових програм міжнародного значення.

Внутрішніми джерелами є кредити Національного банку України, доходи від продажу облігацій державної позики населенню, підприємствам, комерційним банкам та інші доходи.

Наявність зовнішніх і внутрішніх кредитних джерел зумовлює виникнення внутрішнього і зовнішнього боргу держави. З боку держави повинен здійснюватись контроль за управлінням державним боргом.

Емісійний метод покриття бюджетного дефіциту полягає у друкуванні додаткових грошей. Такий метод є недоцільним, оскільки він негативно позначається на економічному

та соціальному становищі країни. Згідно з Бюджетним кодексом України емісійні засоби Національного банку України не можуть бути джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету України.

В цілому держава зобов'язана формувати свою бюджетну політику так, аби домогтися скорочення бюджетного дефіциту. Для цього необхідно здійснювати заходи які б, з одного боку, сприяли збільшенню доходів бюджету, з іншого – скороченню державних видатків.

Такими заходами можуть бути:

- збільшення контролю за використанням державних коштів, припинення зловживань і розкрадання державних коштів;
- перегляд напрямків інвестування бюджетних коштів і спрямування їх на розвиток галузей, що визначають рівень економічної могутності держави, забезпечують впровадження передових наукових досліджень у виробництво;
- роздержавлення і приватизація і, відповідно, скорочення бюджетного фінансування;
- зменшення видатків на управління, зокрема представницькі витрати, заборона купівлі дорогих авто тощо;
- скорочення фінансування державних програм, які не мають державного значення.

Згідно зі світовим досвідом для зменшення бюджетного дефіциту в країну залучаються іноземні інвестиції. За їх допомогою розгортаються нові виробництва, з'являються нові робочі місця, збільшуються надходження до зведеного бюджету України.

Це, в сукупності з економічними антикризовими заходами, сприяє стабілізації фінансового становища в країні.

Механізм здійснення монетарної політики

Загалом монетарною (грошовою) називають політику у сфері грошового обігу, регулювання грошової маси кредитами та ставками банківського процента.

Монетарна політика (англ.: *Monetary Policy*, використовується також термін грошово-кредитна політика) – політика держави, що впливає на кількість грошей в обігу з метою забезпечення стабільності цін, повної зайнятості населення і росту реального обсягу виробництва.

Монетарна політика пов'язана з грошми. Її проводить Центральний банк через вплив на грошову масу в обігу. Головна ціль монетарної політики полягає в забезпеченні стабільності цін, повної зайнятості і зростанні реального обсягу ВВП. Ця ціль досягається за допомогою таких інструментів:

- норма обов'язкових резервів;
- відсоткова політика;
- рефінансування комерційних банків;
- операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- підтримання курсу національної валюти;
- регулювання імпорту та експорту капіталу.

Монетарна політика буває таких видів: *експансіоністська політика*: грошова маса збільшується → розвиток економіки підвищується; *рестрикційна політика*: грошова маса зменшується → економіка вгамовується (ВВП падає).

Головною метою сучасної монетарної політики є збалансоване економічне зростання, яке досягається підтримкою стабільності загального рівня цін та відсоткових ставок в країні, тобто запобіганням як інфляції, так і дефляції. Іншими загальновизнаними цілями монетарної політики є підтримка максимального рівня виробництва та зайнятості, балансу міжнародної торгівлі країни, збереження стабільності фінансових ринків, заохочення інвестицій для подальшого економічного зростання. За виключенням збереження стабільності фінансових ринків, що звичайно вважається вторинною, всі вище зазначені цілі стосуються не фінансової економічної активності. Попри це, операції монетарної політики мають місце виключно на фінансових ринках.

Загальновизнаним фактом є те, що монетарні показники містять інформацію, яка потенційно важлива для ухвалення рішень монетарної політики, спрямованих на підтримку

збалансованого економічного зростання. Отже, всі центральні банки ретельно аналізують монетарні показники на регулярній основі.

Для *Центрального банку основним завданням є проведення монетарної політики*. Традиційно, така політика мала завданням досягнення таких основних цілей: високий рівень зайнятості, економічне зростання, цінова стабільність, стабільність відсоткової ставки, а також стабільність фінансового та валютного ринків. Деякі з цих цілей сумісні одна з одною, другі є передумовою для інших, треті є заздалегідь конфліктуєчими.

Інструменти, які використовують центральні банки різних країн світу для стабілізації цін і курсів обміну валют, відрізняються й залежать від організаційної структури, що склалися, від стадії розвитку фінансового сектора й нарешті, від політичної системи. У той же час існує багато однакових елементів у побудові, масштабах і методах реалізації монетарної політики, що дозволяє описати деякі аспекти відповідних інструментів. Відповідно до механізму дій інструменти діляться на прямі й непрямі. До прямих інструментів монетарної політики відносяться:

- обмеження розміру процентних ставок (введення процентних ставок, дозволяє віддавати перевагу для певної категорії кредиторів);
- цілеспрямовані й індивідуальні кредитні стелі – правила розміщення кредитів для певних фінансових інститутів (наприклад, надання центральним банком цільового кредиту Агро банку з метою розміщення його в конкретній сільськогосподарській галузі);
- резервні вимоги (хоча за деякими ознаками їх класифікують як непрямими);
- різні обмеження, що стосується взаємин ліквідності в балансових статтях фінансових організацій, які відповідають операційним цілям центрального банку (керування внутрішніми активами банківської системи в цілому, іноземними резервами, резервними зобов'язаннями, грошовими агрегатами, процентами і ставками й т. п.).

Основним недоліком прямих інструментів є те, що порушується рівновага на фінансових ринках і не може ефективно застосовуватися в тривалому періоді.

Непрямі монетарні інструменти можуть тільки опосередковано впливати на монетарні й кредитні агрегати всієї банківської системи. Основними інструментами серед них є операції на відкритому ринку, договори на покупку цінних паперів, вільні кредитні аукціони, переговори й попередження й т. п. Необхідними умовами застосування непрямих методів є розвинені ринки цінних паперів, платоспроможності й ліквідності як окремих банків, так і всією банківською системою в цілому, дотримання правил і процедур, дотримання ринкової дисципліни, ефективний процесуальний банківський нагляд.

Непрямі монетарні інструменти мають ряд переваг: введення конкурентної ринкової практики в діяльності як центрального, так і комерційних банків, гнучкість (щодо розміру й часу) кредитних інтервенцій, ефективність розміщення кредитів.

Національний Банк України має у своєму розпорядженні наступні грошові інструменти:

- резервні вимоги;
- кредитні аукціони (проводилися в 1996 і 1997 р.);
- операції на відкритому ринку (почали проводитися з 1997 р.);
- різні кредитні інструменти: ломбардні й рефінансові кредити;
- депозитні сертифікати (введені в 1999 р.).

Одним з найбільш ефективних інструментів контролю й регулювання грошових відносин є обов'язкові резервні вимоги по депозитах у комерційних банках, які впливають на обсяг пропозиції грошей.

Для досягнення основних цілей, центральний банк типово має три цінових та кількісних цільових змінних: обміні курси, монетарні агрегати, та показники інфляції. Всі три цілі є прозорими для громадськості. Типово, основними інструментами центрального банку, для досягнення відповідних цілей є: операції на відкритому ринку, ставка рефінансування центрального банку, та, банківські резервні вимоги.

На центральний банк покладаються функції вироблення та реалізації монетарної політики; законодавче та фактичне забезпечення незалежності центрального банку від державних органів виконавчої та законодавчої влади, достатньої для проведення ним самостійної монетарної політики; законодавче закріплення за центральним банком статусу резервної структури банківської системи в цілому з наданням йому права регулювати резервні фонди всіх банків другого рівня; законодавче надання центральному банку статусу кредитора в останній інстанції для банків другого рівня та статусу фінансового агента уряду; широкий розвиток мережі банків другого рівня, достатньої для повного забезпечення попиту економічних суб'єктів на позичкові кошти; створення системи державного регулювання та нагляду за роботою банків другого рівня, що гарантує функціональну поведінку останніх у межах, визначених монетарною політикою центрального банку; забезпечення високого рівня довіри до банківської системи загалом через досягнення стабільності кожного окремого банку.

Зовнішнє обговорення монетарної політики є таким же важливим для ухвалення рішень, як і внутрішнє. Це означає, що добре роз'яснення громадськості причин відповідних рішень монетарної політики, ретельна зовнішня перевірка моделей, результатів досліджень і аналізу, на основі яких ухвалюються рішення, є важливими елементами процесу подання рекомендацій.

Розвинена ринкова економіка вимагає і потребує державне регулювання.

Державне регулювання економіки

Державне регулювання економіки можливе лише за наявності визначених об'єктивних передумов – досягнення певного рівня економічного розвитку системи й концентрації виробництва та капіталу. Проте ці можливості перетворюються в об'єктивну необхідність. Тоді держава піклується про функціонування ринкового господарства, створює рівні умови всім суб'єктам господарювання, сприяє підприємцям, захищає їхні інтереси, допомагає їм утверджуватися на ринках і набувати ресурсів.

На етапі становлення ринкової економіки, що притаманне Україні, можна виділити декілька специфічних завдань державного регулювання. Найперше – це формування нової системи відносин власності, створення конкурентного середовища, підтримка малого підприємництва, фермерських господарств, створення ринкової інфраструктури, досягнення макроекономічної стабілізації тощо. Держава в ринковій економіці забезпечує добробут нації загалом, охорону її інтересів, стабільність і зміцнення економічного ладу всередині країни і за кордоном. Цим і визначається роль держави в ринковій економіці.

Державне регулювання економіки – це система типових заходів задля здійснення підтримуючої, компенсаційної та регулюючої діяльності держави, спрямованої на створення нормативних умов ефективного функціонування ринку та вирішення складних соціально-економічних проблем розвитку національної економіки і всього суспільства.

Державне управління економікою – це організуючий і регулюючий вплив держави на економічну діяльність суб'єктів ринку з метою її впорядкування та підвищення результативності. Основними функціями управління є: *організація, планування, регулювання, кадрове забезпечення, контроль.*

На підставі досвіду розвинутих країн українські вчені-економісти сформулювали головні напрями та інструменти державного регулювання економіки. В процесі ринкової трансформації економіки України найдоцільнішим є використання на практиці таких інструментів державного регулювання, як фіскальна політика, грошово-кредитна політика НБУ, інвестиційна політика, регулювання цін та валютного курсу, державні замовлення (контракти).

Головні елементи механізму державного регулювання економіки описують терміни: суб'єкт, об'єкт, методи і засоби.

Суб'єкти – це носії, виразники та виконавці господарських інтересів, насамперед соціальні групи, що відрізняються одна від одної за такими ознаками: майном, доходами,

видами діяльності, професіями, галузевими та регіональними інтересами. Це наймані робітники та власники підприємств, фермери та земельні власники, управлінці та акціонери, інвестори та ін. У кожній з цих груп є свої інтереси, зумовлені їхнім соціально-економічним становищем, а також належністю до того чи іншого регіону, виду діяльності.

Виразником господарських інтересів у ринковій економіці є об'єднання, асоціації, профспілки, спілки підприємців і фермерів тощо. Виразниками соціально-економічних, політичних, культурних, екологічних, регіональних інтересів є також політичні партії.

Виконавцями господарських інтересів держави є органи державної та місцевої влади, а також Національний банк.

Об'єкти державного регулювання економіки – це сфери, галузі економіки, регіони, а також: ситуації, явища та умови соціально-економічного життя країни, де виникли або можуть виникнути труднощі, проблеми, які не вирішуються автоматично, або ті, що вирішуються у віддаленому майбутньому, тоді як їхнє вирішення конче потрібне для нормального функціонування економіки та підтримання соціальної стабільності.

Об'єктами державного регулювання економіки прийнято вважати такі: економічний (інвестиційний) цикл: секторну, галузеву та регіональну структури господарства; умови нагромадження інвестиційного капіталу; зайнятість населення; грошовий обіг; платіжний баланс; ціни та умови конкуренції; підготовку та перепідготовку кадрів; довкілля; зовнішньоекономічні зв'язки.

Сутність державної антициклічної політики або регулювання господарської кон'юнктури полягає в тому, щоб під час спадів та депресії стимулювати попит на товари та послуги, капіталовкладення та зайнятість. Для цього приватному капіталу надають додаткові фінансові пільги, збільшують державні інвестиції, що дає змогу зменшити глибину та тривалість імовірного спаду виробництва, збільшити можливість інвестицій та зростання зайнятості.

Державне регулювання економіки у сфері галузевої та територіальної структури забезпечують за допомогою фінансових стимулів та державних капіталовкладень, які гарантують привілейовані умови для розвитку окремих галузей та регіонів. В одних випадках підтримку надають галузям та територіальним одиницям, що перебувають у стані затяжної кризи; в інших – заохочують розвиток нових галузей та видів виробництва – носіїв науково-технічного прогресу, що зумовлюють прогресивні структурні зміни всередині галузей, між галузями та в усьому національному виробництві, підвищення його ефективності та конкурентоспроможності.

Найважливішим об'єктом державного регулювання економіки є нагромадження капіталу. Тому державна економічна політика заохочення нагромадження відповідає економічним інтересам суб'єктів господарства.

Регулювання зайнятості – це підтримання нормального з погляду ринкової економіки співвідношення між попитом та пропозицією робочої сили. Це співвідношення повинне задовольняти потребу економіки у кваліфікованих працівниках, заробітна плата яких повинна бути мотивацією праці.

Постійним об'єктом уваги державних органів регулювання є *забезпечення стабільності національної валюти та грошового обігу, подолання інфляції*, що становить серйозну небезпеку для економіки. Регулювання грошового обігу опосередковано впливає також на нагромадження, ціни, соціальні відносини.

Стан платіжного балансу є об'єктивним показником нормальної економіки. У всіх країнах з ринковим господарством держава постійно виконує оперативне та стратегічне регулювання платіжного балансу шляхом впливу на експорт та імпорт, рух капіталу, підвищення та зниження курсів національних валют, торговельно-договірну політику та участь у міжнародній економічній інтеграції.

Одним з головних об'єктів регулювання є *ціни*. Динаміка та структура цін відображає стан економіки. Водночас самі ціни значно впливають на структуру господарства, умови капіталовкладень, стійкість національної валюти, соціальну стабільність.

У цілому ж *головною метою державного регулювання економіки є забезпечення економічної і соціальної стабільності та зміцнення економічної безпеки держави*. З цього випливають конкретні завдання, без виконання яких головної мети досягти не можна. Ці конкретні цілі нерозривно пов'язані з об'єктами державного регулювання економіки. Сюди належить також удосконалення галузевої та регіональної структури господарства, поліпшення стану довкілля.

Сучасна економіка західних країн - це високоорганізована, інноваційно-підприємницька економіка, в якій відбитий багатовіковий досвід ринкової свободи, конкуренції і демократичного порядку. В ній гідне місце приділяється державному впливу. Без ефективної держави сталий розвиток, економічний і соціальний – неможливий.

Чинники, пов'язані з рішенням проблем ринкового сектора економіки, вирівнюванням негативних ефектів ринкового механізму:

- 1) Обмеження стихійності ринкових процесів.
- 2) Забезпечення ефективного сукупного попиту ринкової кон'юнктури.
- 3) Забезпечення виробництва суспільних товарів, суспільних потреб і нестатків.
- 4) Підтримка конкурентоспроможності, відкритості ринку.
- 5) Посилення конкурентоспроможності на світовому ринку.

Чинники, що забезпечують економічну стабільність, процес розширеного відтворення:

1) Створення загальних умов розвитку економіки, забезпечення економічної ефективності функціонування сукупного капіталу, необхідність визначення «правил гри» суб'єктів господарювання.

- 2) Забезпечення антициклічного розвитку економіки.
- 3) Стимулювання довгострокового економічного росту ділової активності.
- 4) Формування оптимальної структури народного господарства.
- 5) Підтримка макроекономічної рівноваги.
- 6) Забезпечення ефективного керування державним сектором економіки.
- 7) Потреба в державних інвестиціях, малорентабельних із погляду приватного капіталу.
- 8) Регулювання грошового обігу.
- 9) Сприяння розвитку науки, науково-технічного прогресу.

Чинники, пов'язані з рішенням соціальних проблем:

1) Забезпечення раціонального перерозподілу прибутків.

2) Забезпечення економічної основи соціальної стабільності, скорочення соціальної напруженості.

3) Забезпечення більш повної зайнятості населення.

4) Формування умов розширеного відтворення робочої сили, виявлення інтелектуальних здібностей людини (розвиток, перепідготовка кадрів).

Зазначена класифікація чинників є умовною, тому що всі три їхні групи взаємозалежні між собою.

Соціальна політика держави

Стабільний економічний розвиток країни неможливий без формування соціально благополучного суспільства. Поєднання проблем розвитку ринкових відносин з посиленням уваги до соціальних питань створює необхідні передумови для економічного оздоровлення, стабільного становища людини впродовж усієї трудової діяльності й після її завершення. Зрештою, економічне зростання і підвищення народного добробуту – взаємопов'язані процеси.

В умовах розвитку ринкової економіки з приватною власністю, розвитку конкуренції й підприємництва гостро постає проблема соціального захисту населення, особливо при розшаруванні суспільства за матеріальним і соціальним статусами. Перед державою постає проблема забезпечення і підтримки малозабезпечених прошарків населення.

Вирішення проблем, пов'язаних із функціонуванням соціальної сфери, є прерогативою держави як у сталій, так і в трансформаційній економіці.

Соціальна сфера – підсистема національної економіки, тобто явища, процеси, види діяльності та об'єкти, які пов'язані з забезпеченням життєдіяльності суспільства, людини, задоволенням їхніх потреб, інтересів.

Соціальна політика:

– діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту членів суспільства, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності у країні;

– система правових, організаційних, регулятивно-контрольних заходів держави з метою узгодження цілей соціального характеру із цілями економічного зростання.

Державне регулювання соціальних процесів – вплив органів державної влади за допомогою різноманітних засобів (форм, методів та інструментів) на розвиток соціальних відносин, умов життя та праці населення країни.

Соціальна політика держави включає:

– регулювання соціальних відносин у суспільстві, регламентацію умов взаємодії суб'єктів економіки в соціальній сфері (в тому числі між роботодавцями і найманою робочою силою);

– вирішення проблеми безробіття та забезпечення ефективної зайнятості;

– розподіл і перерозподіл доходів населення;

– формування стимулів до високопродуктивної суспільної праці й надання соціальних гарантій економічно активній частині населення;

– створення системи соціального захисту населення;

– забезпечення розвитку елементів соціальної інфраструктури (закладів освіти, охорони здоров'я, науки, культури, спорту, житлово-комунального господарства і т. ін.);

– захист навколишнього середовища тощо.

До основних елементів державної політики в галузі соціального захисту населення відносяться:

1) встановлення допустимих параметрів життя (розміру прожиткового мінімуму, мінімальної пенсії, соціальної допомоги);

2) захист населення від зростання цін і товарного дефіциту для гарантованого забезпечення прожиткового мінімуму громадянам;

3) вирішення проблеми безробіття і забезпечення ефективної зайнятості, перепідготовка кадрів;

4) пенсійне забезпечення (людей похилого віку, інвалідів, сімей, що втратили годувальника);

5) утримання дитячих будинків, інтернатів, будинків для людей похилого віку тощо;

6) соціальні трансферти (допомога з безробіття, одноразові чи щомісячні виплати на дітей, з материнства, з хвороби та інших причин, житлові субсидії тощо);

7) соціальне обслуговування (надання соціальних послуг окремим категоріям громадян і т. ін.);

8) надання необхідної медичної допомоги;

9) соціальне страхування тощо.

Моделі соціальної політики держави

Модель розвитку соціальної сфери і соціального захисту в адміністративно-командній економіці – превалювання ідеї вторинності соціальної сфери щодо виробництва; жорсткий контроль державою соціальних відносин; зрівняльний принцип розподілу (егалітаризм), низький рівень доходів; визнання зарплати, отриманої на державних підприємствах, їх основним джерелом; заохочення колективних форм споживання, у тому числі в "натуральному вираженні" (надання безоплатного житла, відпочинку, соціальних

послуг тощо), на шкоду більш ринковим грошовим трансфертам; незацікавленість в особистих збереженнях та інвестуванні.

Американська модель соціальної політики – найбільш лібералізований варіант, який базується на принципі відокремлення соціального захисту від вільного ринку й обмеженні захисту лише тих, хто не має інших доходів, крім соціальних виплат. При цьому забезпечується досить високий рівень і якість життя основної частини населення.

Шведська модель (Швеція, Норвегія, Фінляндія та інші країни) – найбільш соціалізована модель, тобто економіка найбільшою мірою працює на задоволення потреб членів суспільства. Вона відзначається надзвичайно високою часткою ВВП, яка розподіляється через бюджет (понад 50%), акумулюванням у руках держави значних фінансових ресурсів, домінуванням ідеї рівності та солідарності у здійсненні соціальної політики, профілактичними заходами у сфері зайнятості, жорсткою політикою доходів, високим рівнем соціального захисту населення, що забезпечується в основному за державні кошти. Тут соціальна політика тісно пов'язана з державним регулюванням економіки, яке має чітко виражену соціальну спрямованість, тобто соціальна політика виступає як мета економічної діяльності держави.

Німецька модель (ФРН, Франція, Австрія) характеризується високими обсягами ВВП, що перерозподіляється через державний бюджет (близько 50%), створенням розвиненої системи соціального захисту на основі залучення коштів держави та підприємців.

Японська модель соціальної політики передбачає проведення політики вирівнювання доходів, особливу політику використання робочої сили (система довічного найму з певними сучасними модифікаціями), домінування психології колективізму, солідарності в доходах, досягнення консенсусу між різними суб'єктами у вирішенні соціально-економічних проблем, виділення питань підвищення життєвого рівня населення в ранг національних пріоритетів.

Англосаксонська модель (Велика Британія, Ірландія, Канада) виступає як проміжна між лібералізованою американською і соціально орієнтованою шведською та німецькою моделями. Для неї характерним є активніше, ніж для першої моделі, регулювання соціальних процесів з боку держави, проте нижчий, ніж в останніх двох моделях, рівень оподаткування і перерозподіл ВВП через держбюджет (не більше 40%). Крім того, має місце приблизно рівний розподіл витрат на соціальне забезпечення між державою та приватним сектором, пасивна державна політика на ринку праці.

Модель соціальної політики Української держави має представляти собою симбіоз лібералізму та соціальної орієнтації. Перший дає можливість в умовах відсутності достатніх фінансових коштів у держави створити умови для самореалізації і самозабезпечення економічних суб'єктів. Друга складова передбачає формування раціональної системи соціального захисту населення.

В умовах соціально-ринкової трансформації держава має виступити соціальним амортизатором перетворень і одночасно проводити активну соціальну політику на нових, адекватних ринковим вимогам засадах.

Рівень і якість життя – інтегровані показники соціально-економічного розвитку країн. Для визначення рівня життя в різних країнах експерти використовують *поняття індекс розвитку людського потенціалу*, або скорочено – **індекс людського розвитку (ІЛР)**. Цей показник запропонований ООН у 1990 р. як інтегрована оцінка рівня цивілізованості країни.

Індекс людського розвитку має такі три складові:

- 1) тривалість життя населення;
- 2) рівень освіти;
- 3) обсяг ВВП на душу населення.

Задані граничні значення для кожного показника:

- тривалість життя – 25-85 років;
- рівень освіти – 0 – 100 % (кількість років, які провів в режимі навчання після 15 років “середній громадянин”);

- ВВП – від 200 до 4000 дол. США.

Низьким при цьому вважається ІЛР, менший за 0,5, високим – 0,9 – 1.

Економічна комісія ООН, оцінюючи життєвий рівень населення Європи, надає перевагу такому показнику, як *кількість товарів та послуг, які населення змогло отримати*. Еталонна величина складає 100 %.

Рівень життя населення – ступінь задоволення матеріальних, духовних та соціальних потреб людей.

Поняття **якість життя** конкретизує категорію “рівень життя (ІЛР)”. В ООН було запропоновано комбінований показник – **індекс якості життя**, який характеризує:

- рівень освіти;
- медичного обслуговування;
- тривалість життя;
- ступінь зайнятості населення;
- його платоспроможність;
- доступ до політичного життя тощо.

В 2009 році показник тривалості життя в Україні становить – 68,25 років (151 місце серед країн світу), Макао – 84,36 років (1 місце), Андора – 82,51 (2 місце), Японія – 82,12 (3 місце). Середня тривалість життя в Україні у 2012 році досягла 71,15 років.

Згідно Стратегії економічного і соціального розвитку України на 2004-2015 роки “Шляхом Європейської інтеграції” Україна обрала соціально орієнтований структурно-інноваційний шлях розвитку, який має здійснюватися поетапно.

Головним у соціальній сфері на першому етапі (2004-2005) стало зниження рівня бідності та зменшення диференціації доходів населення за рахунок стимулювання випереджальних темпів зростання заробітної плати, посилення адресної соціальної підтримки. Водночас, відчутне поліпшення життя людей можливе лише за умови успішного функціонування та розвитку реальної економіки.

Основним стратегічним ресурсом держави, головним фактором економічного зростання є люди з їхнім інтелектуальним, підприємницьким, виробничим потенціалом. Трудовий потенціал країни в останні роки знижується через низьку народжуваність та старіння населення. Рівень освіти населення в Україні хоча є одним з найвищих серед країн Центральної та Східної Європи, але якість освіти неналежна через недостатню забезпеченість сучасними підручниками, наочним приладдям, низький рівень комп’ютеризації.

Наявність ефективної системи підготовки нових працівників, які б відповідали сучасним вимогам до кваліфікованої робочої сили, є обов’язковою умовою економічної стабільності суспільства. Але за останні роки значно зменшилась кількість професійно-технічних закладів, які здійснюють підготовку кваліфікованих робітників.

Через те, що фінансування науки за рахунок коштів державного бюджету залишається на низькому рівні, продовжується процес еміграції наукових працівників, зокрема фахівців вищої кваліфікації.

Інформаційна сфера України має унікальний кадровий ресурс. Щорічно вищі навчальні заклади випускають 50 тисяч спеціалістів з інформаційно-комунікаційних технологій. За кількістю сертифікованих програмістів Україна займає четверту позицію у світі після США, Індії та Росії. Однак основні параметри цієї сфери значно відстають від розвинутих країн. За оцінками Міжнародного телекомунікаційного союзу, Україна перебуває лише на 84 місці серед 178 обстежених країн за доступом населення до телекомунікаційних технологій. Тому, якнайшвидше потрібно реалізовувати програми “Електронна Україна”, “Україна – розвиток через Інтернет”, збільшити обсяг фінансування Національної програми інформатизації.

2010-2015 роки мають стати періодом розгорнутого економічного розвитку на основі утвердження принципів та механізмів структурно-інноваційної моделі соціально орієнтованої економіки.

Щодо соціального захисту населення держава має надавати з свого боку гарантії: економічні, правові і соціальні.

Аналіз показує, що ринкова економіка не гарантує кожному члену суспільства певний визначений рівень доходів, вони визначаються вкладом певного фактора у виробництво. Усі учасники ринкової економіки із самого початку не однакові за своїми потенціальними можливостями. Вони розрізняються за: володінням власністю; здібностями, рівнем освіти і кваліфікації; фінансовими можливостями; умовами виробництва; ступенем ризикованості, вдачею; станом здоров'я тощо. Ця нерівномірність, з одного боку, породжує економічні стимули, а з іншого – примножує нерівномірність у майбутньому. Проблема нерівномірності характерна як для країн з низьким рівнем розвитку, так і для найрозвинутіших країн. Ступінь нерівномірності розподілу доходів можна проаналізувати за допомогою кривої Лоренца (за ім'ям американського економіста Макса Лоренцо (1876-1959 рр.)).

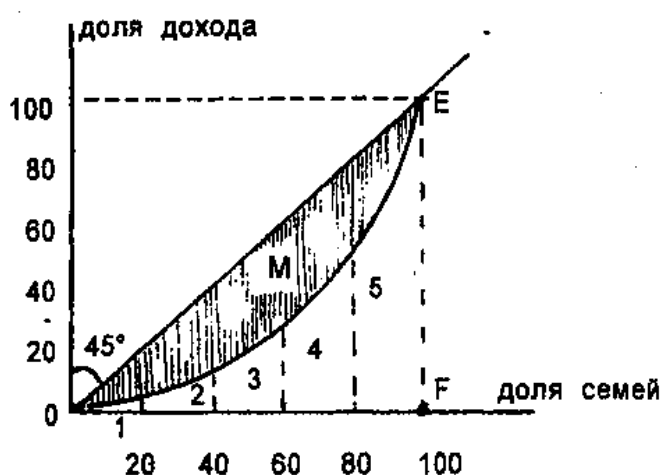

Рис. 10. Крива розподілу доходів (Крива Лоренца)

Як бачимо, на графіку (рис. 10) по одній осі відкладена частка сімей з різними доходами, а по іншій – частка доходу. Якщо уявити, що доходи розподіляються рівномірно, то це означатиме, що існує абсолютна рівність, за якої, наприклад, 10% сімей одержують 10% доходу, 30% сімей – 30% доходу, 70% сімей – 70% доходу і т.д. Однак це абстрактна ситуація.

Такий розподіл на графіку показує бісектриса OE – лінія абсолютної рівності.

Абсолютна нерівність в розподілі на графіку показана прямою EF, коли менше 1% сімей отримують 100% доходу, а інші – взагалі нічого не отримують, що є також нереальною ситуацією.

Реально перші 20% населення можуть отримувати, наприклад 5% доходу, 40% – 15% доходу, 60% – 35% доходу, 100% – 100% сукупного доходу. Відповідно до такого розподілу і будуємо криву, яка відхиляється від лінії абсолютної рівності OE і ілюструє фактичний стан розподілу доходу.

Реальний розподіл, як показують реальні результати його аналізу у багатьох країнах, відбувається таким чином, що більша частина сукупного доходу розподіляється на користь меншої частини сімей. Його і відображає на графіку крива Лоренца. Чим далі ця крива відхиляється від бісектриси, тим більший ступінь нерівності в розподілі доходів.

Якщо заштриховану площу між бісектрисою і кривою Лоренца поділити на площу трикутника OFE, отримаємо показник ступеня нерівномірності в доходах. Його називають коефіцієнтом Джині (за ім'ям італійського економіста Коррадо Джині (1884-1965 рр.)), який запропонував використовувати цей коефіцієнт). Чим більший цей коефіцієнт, тим більший ступінь нерівномірності. У розвинених країнах значення коефіцієнта Джині становить 0,25 – 0,35, у слаборозвинених – 0,70 – 0,80. В Україні – 0,60 – 0,75.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007.
2. Башнянин Г.І., Лазур Б.Ю. Політична економія. Підручник. – К. – 2000.
3. Боброва В.Я. Основи ринкової економіки і підприємства. – К., 2003.

4. Геєць В.М., Семиноженко В.П. Інноваційні перспективи України. – Х.: Константа, 2006.
5. Економічна теорія / За редакцією В. М. Тарасевича. – К., 2006.
6. Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Сучасна економіка: Навчальний посібник. – К.: Вища школа., 2005.
7. Мельник А.Ф. – Державне регулювання економіки. – К.: Знання, 2004.
8. Михасюк І., Мельник А. Державне регулювання економіки. – Л.: Українські технології, 2003.
9. Мочерний С.В. Економічна теорія. Посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003.
10. Основи економічної теорії: Підручник / За заг. ред. Л.С. Шевченко. – Х.: Право, 2008.

Доброва Т.Г.

*кандидат економічних наук, доцент
кафедри політичних наук і права*

ОСНОВИ МАРКЕТИНГУ В МАЛОМУ БІЗНЕСІ

Передмова. Малий бізнес: соціально-економічне значення та місце в українській економіці

Становлення та розквіт малого бізнесу визначено як пріоритетний напрямок реформ з самого початку ринкової трансформації української економіки. Це обумовлено тим, що мале підприємництво має значний економічний потенціал. Найкраще це виявляється у притаманних йому функціях.

1. Малий бізнес здатен зробити значний внесок у формування конкурентного середовища, оскільки може швидко реагувати на тенденції ринку і розробляти необхідні товари для задоволення потреб споживачів.
2. Надає ринковій економіці гнучкість, оперативно реагуючі на зміни кон'юнктури ринку, особливо в умовах швидкої диференціації споживчого попиту, зростання номенклатури товарів та послуг. Невеликий обсяг виробництва та обмеженість ресурсів змушує малі підприємства швидко пристосовуватися до змін. Можливості великого бізнесу в цьому напрямку значно менші.
3. Прискорює реалізацію новітніх технічних та комерційних ідей, наукоємної продукції. Понад 60% нових продуктів в ХХ сторіччі створено незалежними винахідниками й невеликими компаніями. Основою таких досягнень є більш вільні організаційні умови на малих підприємствах, більше індивідуального підходу в розробках.
4. Малий бізнес орієнтований переважно на регіональний ринок. Він ідеально пристосований до вивчення уподобань, побажань, звичок та інших характеристик споживачів місцевого ринку. І може максимально задовольнити їхні потреби.
5. Малий бізнес може виконувати допоміжні функції по відношенню до крупних підприємств. Останні децентралізують виробничий процес, передаючи малим підприємствам такі виробничі операції, які неефективно виконувати у великих масштабах.
6. Малий бізнес сприяє вирішенню проблеми зайнятості, створює нові робочі місця і поглинає надлишкову робочу силу під час циклічних коливань економіки.
7. Малий бізнес є умовою демократизації ринкових відносин, його розвиток сприяє послабленню соціальної диференціації, яка притаманна ринковій економіці. Він виступає як передумова створення середнього класу в суспільстві та розширення соціальної бази ринкових реформ.
8. Сприяє формуванню у населення поваги до власності та закону.
9. Знижує сподівання громадян на допомогу з боку держави у вирішенні їхніх соціальних проблем. Стимулює орієнтацію на власні сили. Відповідно зміщуються акценти

Таблиця 1

Основні структурні показники діяльності суб'єктів господарювання¹

	Усього	В тому числі						фізичні особи		
		підприємства				усього	з них	з них	суб'єкти мікро- підприємства	
		великі	середні	малі	з них					
Кількість суб'єктів господарювання, одиниць										
2010	2183928	586	20983	357241	300445	1805118	1793243			
2011	1701620	659	20753	354283	295815	1325925	1313004			
2012	1600127	698	20189	344048	286461	1235192	1224315			
2013	1722070	659	18859	373809	318477	1328743	1318703			
Кількість суб'єктів господарювання на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць										
2010	477	0	5	78	66	394	391			
2011	372	0	5	77	65	290	287			
2012	351	0	4	76	63	271	269			
2013	378	0	4	82	70	292	290			
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб										
2010	10772,7	2400,3	3393,3	2164,6	832,6	2814,5	2708,1			
2011	10164,5	2449,0	3252,6	2091,5	788,9	2371,4	2241,5			
2012	9957,6	2484,2	3144,2	2051,3	788,2	2277,9	2062,8			
2013	9729,1	2383,7	3012,1	2010,7	795,3	2322,6	2119,8			
Обсяг реалізованої продукції, (товарів, послуг), млн. грн.										
2010	3596646,4	1401596,8	1396364,3	568267,1	181903,1	230418,2	190055,3			
2011	4202455,2	1775829,0	1607628,0	607782,4	189799,1	211215,8	181697,8			
2012	4459818,8	1761086,0	1769430,2	672653,4	212651,2	256649,2	225449,1			
2013	4334453,1	1717391,3	1662565,2	670258,5	216111,4	284238,1	244546,0			
2014	4045727,1	1683685,1	1667618,4	694423,6	229092,0	x	x			

¹ Дані наведено без банків, бюджетних установ та з урахуванням статистичної інформації по фізичних особах-підприємцях, сформованої на підставі даних Державної фіскальної служби України.

зменшити ймовірність невдачі ще до створення і випуску товару, вивчити смаки і спосіб життя можливих клієнтів, виявити недостатньо використовувані сегменти ринку - знайти покупців, нестатки яких раніше не враховувалися, і запропонувати їм необхідний товар, і тим самим, впровадитися в ринок, може бути, надовго.

Прикладом може служити фірма "Рибок", що зробила "прорив" у ринок завдяки орієнтації на новий сегмент споживачів, захоплених аеробікою. Можна послатися і на досвід фірми "Кодак", що зробила спритний хід з одноразовими фотокамерами. Її співробітники, що займалися реалізацією фотоплівки, знали, що найбільший прибуток вони одержують від туристів, що відправляються в короткі подорожі. Але такі туристи, звичайно, можуть купити будь-як фотоплівку прямо в готелях. Тоді керівництво фірми поставило запитання: "Яка група туристів не одержує того, у чому має потребу?". Відповідь була проста: "Це – люди, що забули свої фотоапарати вдома". «Кодак» врахував їхні потреби і став робити одноразові фотоапарати за ціною 12 дол. за штуку – досить дешеві, щоб їх розкуповували, і в той же час такі що приносять достатній прибуток¹².

Б) Стадія впровадження – випуск товару на ринок – вирішальний момент у житті продукту, у цей період стає ясно: провалиться товар або буде мати успіх. Обсяг продажів на цій стадії незначний, прибуток невисокий у зв'язку з необхідністю відшкодування витрат на дослідницькі роботи і рекламу. Маркетинг у цей період спрямований на підвищення якості, рекламу, удосконалювання сервісу.

В) Стадія росту - період визнання покупцями товару, росту попиту на нього. Продаж і прибутковість ростуть, витрати на рекламу стабілізуються, хоча вони ще досить великі. Основні проблеми маркетингу: підвищення якості, зниження ціни, збільшення розмаїтості сервісу.

Г) Зрілість - продукт має свій ринок, користується популярністю і дає стійкий доход, тому що він знаходиться в самому прибутковому періоді. Однак підприємство повинне прислухатися до ринку, тому що стадія зрілості може продовжуватися досить довго, а може і зненацька перерости в спад, оскільки більшість потенційних покупців уже придбали товар. Потрібне збільшення витрат на "рекламну підтримку" і "підтримку популярності". Тобто **головна задача маркетингу – це формування попиту і стимулювання збуту.**

Д) Насичення – ріст продажів припиняється, незважаючи на зниження ціни і використання інших заходів впливу на покупця. Торгівля може залишатися прибутковою, оскільки в налагодженому виробництві менше витрати, однак проблема реалізації загострюється. Основна роль у програмі маркетингу належить стимулюванню збуту (активізації комерційних зусиль).

Е) Спад – період різкого зниження продажів і прибутку. Причини можуть бути найрізноманітніші: технічне старіння, традиційний товар набридає покупцеві, міняється мода, відмирає сама потреба. Такий товар доцільно зняти з виробництва.

Отже, **щоб перехід від стадії до стадії у життєвому циклі товару відбувався без різких стрибків та витрат і необхідний аналіз ринкових можливостей.**

Служба маркетингу уважно стежить за зміною темпів продажів і прибутку і вносить відповідні зміни в програму маркетингу. Особливо важливо уловити стадію насичення, і ще більш – спаду, оскільки тримати на ринку "хворий" товар збитково, а в престижному плані – просто шкідливо.

Для того щоб не виявитися обеззброєним перед стихією ринку в період його насичення даним товаром, фірма постійно займається **виявленням нових ринків.**

А) Для вже існуючих товарів шукають спосіб більш глибокого проникнення в ринок, розширення його границь. Наприклад, для товарів індивідуального користування – додання нових функцій або пристосування їх до нових ринкових сегментів (тобто залучення в коло споживачів нових шарів населення).

---

¹² См.: Дон Дебелак. Магія маркетинга.- К.:Софія, 1997. С.18–29.